

Бүлэг 6-7

МОНГОЛЫН ТҮҮХЭН ЭДИЙН ЗАСАГ

6. Макро эдийн засгийн нөхцөл байдал: 2021-2025

7. Макро эдийн засгийн нөхцөл байдал: 2005-2020

6. Макро эдийн засгийн нөхцөл байдал (2021-2025)

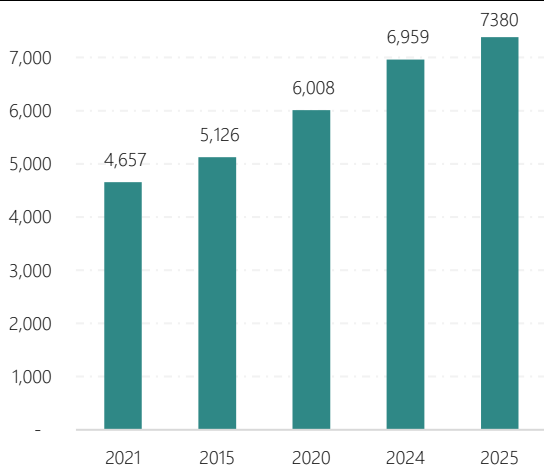
6.1. Эдийн засгийн өсөлт

Монгол Улсын эдийн засаг 2025 онд урьдчилсан гүйцэтгэлээр 6.8 хувиар өсөж, нэрлэсэн дотоодын нийт бүтээгдэхүүн (ДНБ) 2020 оны түвшнээс 2.4 дахин тэлж 89.9 их наяд төгрөгт хүрлээ.

Нэг хүнд ногдох нэрлэсэн ДНБ-ий хэмжээ 2025 онд 7.4 мянган ам.долларт хүрч, 2020 оны түвшнээс 1.8 дахин нэмэгдсэн байна.

Эдийн засгийн бүтцийг авч үзвэл сүүлийн таван жилд уул уурхай, тээвэр, санхүү, даатгалын салбарын эзлэх хувь нэмэгдэж, мэдээлэл холбоо, худалдааны салбарын эзлэх хувь тогтвортой байна. Харин хөдөө аж ахуй, боловсруулах, барилга, эрчим хүчний салбарын эзлэх хувь буурсан байна.

Зураг 6.1. Нэг хүнд ногдох ДНБ (ам.доллар)

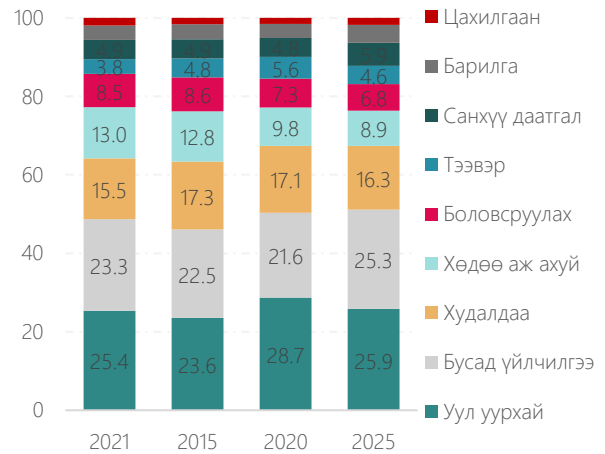

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Уул уурхайн салбарын үйлдвэрлэлийн хэмжээ 2021-2025 оны дунджаар 17.5 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх өмнөх 5 жилийн дунджаас 128 хувиар өсөж, 2015 үнээр засварласан дүнгээр 3.9 их наяд төгрөг болж, өмнөх таван жилээс 0.8 хувиар буурсан байна. Харин тээврийн салбарын үйлдвэрлэлийн хэмжээ 2021-2025 оны дунджаар 3.3 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх 5 жилийн дунджаас 131.6 хувиар, 2015 үнээр

засварласан дүнгээр 1.7 их наяд төгрөг болж, өмнөх таван жилээс 23.8 хувиар тус тус өссөн байна.

Зураг 6.2. Эдийн засгийн бүтэц хувь

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

“Гадаад валютын улсын нөөцийг нэмэгдүүлэх чиглэлээр авах зарим арга хэмжээний тухай” Засгийн газрын 2022 оны 362 дугаар тогтоолын хүрээнд гааль, татварын автомат бүрдүүлэлтийн системийг нэвтрүүлж, ашигт малтмалын гэрээг бүртгэлжүүлж, хил холболт, тээвэр, логистикийн зохион байгуулалт сайжирснаар, экспортын хүчин чадал тэлж, уул уурхай, тээврийн салбарын өсөлтийг голлон дэмжлээ. Нүүрс олборлолтын хэмжээ 2023 онд 85.3 сая тонн хүрч өмнөх оноос 2.3 дахин нэмэгдсэн бол нүүрсний экспортын орлого 8.9 тэрбум ам долларт хүрч, өмнөх оны мөн үеэс 29 хувиар өсөж, нийт экспортын 58 хувийг дангаараа бүрдүүлсэн байна. Түүнчлэн тус тогтоолын хэрэгжилтийн хүрээнд 2022 онд төмөр замын тарифт өөрчлөлт оруулж, салбарыг үе шаттай либералчлах замаар хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх ажлыг эхлүүлээ. Жишээлбэл, УБТЗ ХНН-ийн дотоодын ачаа тээврийн 16, зорчигч тээврийн 2 бүлгийн үнэ, тарифыг өөрчилж, БНХАУ-ОХУ чиглэлийн чингэлэг тээвэрлэлтэд олгож буй дамжин өнгөрөх ачаа тээвэрлэлтийн нэгдсэн нэвтрэх

тарифын хөнгөлөлтийг 61 хувиас 51 хувь болгон бууруулав.

Хөдөө аж ахуйн салбарын үйлдвэрлэлийн хэмжээ⁶ 2021-2025 оны дунджаар 6.7 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх өмнөх 5 жилийн дунджаас 76 хувиар, 2015 үнээр засварласан дүнгээр 3.7 их наяд төгрөг болж, өмнөх таван жилээс 1 хувиар тус тус өссөн байна. Сүүлийн жилүүдэд тохиолдсон зудын хүндрэлийн нөлөөгөөр тус салбарын үйлдвэрлэлийн 90 орчим хувийг бүрдүүлдэг мал аж ахуйн салбар агшаад байсан ч 2025 онд урьдчилсан гүйцэтгэлээр салбарын нийт үйлдвэрлэл 33.2 хувиар өсөв. Тухайлбал, 2021 онд 3.0 сая толгой мал хорогдож, оны эхэнд тоологдсон нийт малын 4 хувь, 2023 онд 4.9 сая толгой мал хорогдож 7 хувь, 2024 онд 9.4 сая толгой мал хорогдож 14 хувьд тус тус хүрсэн бөгөөд малын тоо 2024 оны эцэст 57.6 сая толгойд хүрч буурсан байна.

Харин 2025 онд цаг агаарын нөхцөл харьцангуй таатай байснаар малын хорогдол буурч, нийт малын тоо жилийн эцсийн байдлаар 58.1 сая толгойд хүрч өсөв. Гэсэн хэдий ч хүнсэнд хэрэглэсэн малын тоо 20 саяд хүрсэн нь малын тоо толгойн өсөлтийг хязгаарлаж, 2025 онд мал сүргийн тоо сэргэх хүлээлттэй байсан ч өсөлтийн хурд нь өмнөх 5 жилийн дунджаас 3 хувиар бага байв.

Нийт тариалсан талбайн 60 орчим хувийг бүрдүүлдэг улаан буудайн тариалалтын хэмжээ 2021-2024 онд алгуур буурсан байна. Үүнтэй холбоотойгоор хүнсний аюулгүй байдлыг хангах, хүнсний бүтээгдэхүүний дотоодын хэрэгцээг бүрэн хангах, мөн мал аж ахуй, газар тариалангийн салбарыг эрчимжүүлэн хөгжүүлэх зорилтын хүрээнд Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн санаачилгаар “Хүнсний хангамж, аюулгүй байдал” үндэсний хөдөлгөөнийг хэрэгжүүлэхээр болсон. Улмаар

⁶ Хөдөө аж ахуйн салбарын үйлдвэрлэл нэрлэсэн дүнгээр 2025 оны эхний хагас жилд 4.9 их наяд төгрөгт хүрч өмнөх оноос 44 хувиар өссөн байна.

Монгол Улсын Их Хурал 2022 онд “Хүнсний хангамж, аюулгүй байдлыг хангах талаар авах зарим арга хэмжээний тухай” 36 дугаар тогтоолыг баталж, уг хөдөлгөөнийг хэрэгжүүлэх эрх зүйн үндсийг бүрдүүлсэн. Тус хөдөлгөөнөөр төмс, манжин, лууван, сонгино, байцаа зэрэг өргөн хэрэглээний, гол нэр төрлийн жимс-хүнсний ногооны дотоодын үйлдвэрлэлийг дэмжих бодлого баримталж, 2024 оны байдлаар нийт 3,160 аж ахуйн нэгжид 1,261 тэрбум төгрөгийн хөнгөлөлттэй зээл олгож, хүнсний ногооны тариалалтыг дэмжсэн байна. Үр дүнд төмс хүнсний ногоо тариалсан талбай 2021-2024 оны дунджаар 36 мянган га талбайд хүрч, өмнөх таван жилийн дунджаас 11 мянган га-аар, хураасан төмс, хүнсний ногооны хэмжээ 397 мянган тоннд хүрч, өмнөх таван жилийн дунджаас 1.4 дахин тус тус нэмэгдээд байв. Харин 2025 оны эхний хагаст тариалангийн гол бүс нутгаар олон жилийн дунджаас бага хур тунадас унаснаар нийт хураасан үр тариа өмнөх оноос 148.6 мянган тонн, төмс 137.3 мянган тонн, хүнсний ногоо 42.5 мянган тонн, тэжээлийн ургамал 61 мянган тонноор тус тус буурсан байна.

Боловсруулах салбарын үйлдвэрлэлийн хэмжээ⁷ 2021-2025 оны дунджаар 4.2 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх 5 жилийн дунджаас 85 хувиар, 2015 оны үнээр засварласан дүнгээр 2.4 их наяд төгрөгт хүрч, 24 хувиар тус тус өссөн байна. Тус салбарын 55 орчим хувийг мах, махан бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл, ундаа үйлдвэрлэл, төмөрлөг бус эрдэс бодисоор хийсэн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл бүрдүүлж байна. Үүнд, тус салбарын 30 орчим хувийг бүрдүүлдэг мах, махан бүтээгдэхүүний 2015 оны зэрэгцүүлэх үнээр тооцсон бодит үйлдвэрлэлийн хэмжээ 2021-2025 онд жилд дунджаар 800 тэрбум төгрөгт хүрч, өмнөх таван жилийн дундаж үйлдвэрлэлээс 21 хувиар тэлж, боловсруулах салбарын өсөлтийг дэмжлээ. Засгийн газар 2023

⁷ Боловсруулах салбарын үйлдвэрлэл нэрлэсэн дүнгээр 2025 оны эхний хагас жилд 2.0 их наяд төгрөгт хүрч өмнөх оноос 9 хувиар өссөн байна.

оны 2 дугаар сард махны экспортын тоо хэмжээний хязгаарлалтыг цуцалж, 2023 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдрөөс "Экспортын гэрчилгээний нэг цонхны цахим систем"-ийг нэвтрүүлснээр махны экспорт эрчимжин түүхэн дээд хэмжээнд хүрч, мах боловсруулах үйлдвэрлэлийн өсөлтөд томоохон нөлөө үзүүлээ. Боловсруулсан малын мах 2021-2025 онд жилд дунджаар 47.5 мянган тонн хүрч, өмнөх таван жилийн дунджаас 1.5 дахин нэмэгдсэн байна. Боловсруулах салбарын 15 орчим хувийг бүрдүүлдэг ундааны (согтууруулах болон согтууруулах бус ундаа) 2015 оны зэрэгцүүлэх үнээр тооцсон бодит үйлдвэрлэл 2021-2025 онд жилд дунджаар 377 тэрбум төгрөгт хүрч, өмнөх таван жилийн дундаж үйлдвэрлэлээс 32 хувиар тэлж, салбарын өсөлтийг дэмжлээ. Мөн цэвэр ус, амтат ус, ундаа, шүүсний 2021-2025 оны жилийн дундаж үйлдвэрлэл 416 сая литр хүрч, өмнөх таван жилийн дунджаас 1.4 дахин, шар айргийн үйлдвэрлэл 97 сая литр хүрч, 1.1 дахин, архи үйлдвэрлэл 27.6 сая литр хүрч 1.1 дахин тус тус өссөн байна. Түүнчлэн, тус салбарын 10 орчим хувийг бүрдүүлдэг төмөрлөг бус эрдэс бодисоор хийсэн бүтээгдэхүүний (цемент, тоосго, шохой, гипс, чулуун тавилга үйлдвэрлэх үйл ажиллагаа зэрэг) 2015 оны зэрэгцүүлэх үнээр тооцсон бодит үйлдвэрлэлийн хэмжээ 2021-2025 онд жилд дунджаар 323 тэрбум төгрөгт хүрч, өмнөх таван жилийн дунджаас 109 хувиар тэлсэн байна. Харин боловсруулах салбарын 5 орчим хувийг бүрдүүлж буй сүү, сүүн бүтээгдэхүүний бодит үйлдвэрлэлийн хэмжээ өмнөх таван жилийн дунджаас 9 хувиар, 2 орчим хувийг бүрдүүлдэг үр тарианы гурил, цардуул, цардуулаг бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл 13 хувиар, 3 орчим хувийг бүрдүүлдэг нэхмэлийн үйлдвэрлэл 34 хувиар тус тус буурч, өсөлтийг хязгаарлав. Мөн малын гаралтай түүхий эд, бүтээгдэхүүний

бэлтгэл, үйлдвэрлэл, экспортыг эрс нэмэгдүүлэх зорилгоор "Малын гаралтай түүхий эдийг боловсруулах үйлдвэрлэлийг дэмжих зарим арга хэмжээний тухай" Монгол Улсын Их Хурлын 2024 оны 63 дугаар тогтоолыг баталсан. Тус тогтоолын хүрээнд "Цагаан алт" хөдөлгөөнийг хэрэгжүүлж, 2025 оны байдлаар нийт 46 аж ахуйн нэгжид 228 тэрбум төгрөгийн эргэлтийн болон хөрөнгө оруулалтын зээл олгож, дотоодын үйлдвэрлэлийг дэмжих арга хэмжээг авч хэрэгжүүллээ. Үүний үр дүнд самнасан ноолуурын хэмжээ 2025 оны эцэст 4.0 мянган тонн хүрч, өмнөх оны мөн үеэс 6.4 дахин өссөн боловч ноолуурын экспорт 358 сая ам.долларт хүрсэн байна.

Барилгын салбарын үйлдвэрлэлийн хэмжээ⁸ 2021-2025 оны дунджаар 2.3 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх 5 жилийн дунджаас 111 хувиар өссөн бол 2015 оны үнээр засварласан дүнгээр 0.9 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх таван жилийн дунджаас 0.1 хувиар буурсан байна. Барилгын салбар дах нийт хөрөнгө оруулалтын хэмжээ 2021-2024 оны дунджаар 8.1 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх таван жилийн дунджаас 1.9 дахин буюу 3.8 их наяд төгрөгөөр тэлсний 48 хувийг төсвийн хөрөнгө оруулалт бүрдүүлсэн байна. Төсвийн хөрөнгө оруулалтын 2021-2025 оны дундаж хэмжээ 4.0 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх таван жилийн дунджаас 132 хувиар тэлэв. Төсвийн хөрөнгө оруулалтын нөлөөгөөр эмнэлэг, сургуулийн барилга, Өмнөговь аймаг дахь үйлдвэрийн зориулалттай барилга байгууламж, Улаанбаатар хотын авто зам, далан, суваг, шугам, сүлжээний ажлууд хийгдэж барилгын салбарын өсөлтийг дэмжив. Түүнчлэн хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалт нэмэгдсэнээр орон сууцны барилгын бүтээн байгуулалт, Тавантолгой-Манлай-Ханги боомт чиглэлийн тусгай зориулалтын авто зам, Зүүнбаян-Ханги чиглэлийн төмөр зам, Бөөрөлжүүт ДЦС, Тосон ДЦС зэрэг эрчим

---

⁸ Барилгын салбарын үйлдвэрлэл нэрлэсэн дүнгээр 2025 оны эхний хагас жилд 0.7 их наяд төгрөгт хүрч өмнөх оноос 29 хувиар өссөн байна.

хүчний барилгын бүтээн байгуулалтын ажлууд эрчимжиж барилгын салбарын өсөлтийг голлон дэмжлээ.

Худалдааны салбарын үйлдвэрлэлийн хэмжээ 2021-2025 оны дунджаар 7.0 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх 5 жилийн дунджаас 122.4 хувиар, 2015 оны үнээр засварласан дүнгээр 3.5 их наяд төгрөгт хүрч, 20.0 хувиар тус тус өссөн байна. Засгийн газар цар тахлаас үүдэн Монгол Улсын эдийн засаг, санхүүгийн зах зээлд бий болсон хүндрэлүүдийг даамжрахаас сэргийлэх зорилгоор "Эрүүл мэндээ хамгаалж, эдийн засгаа сэргээх 10 их наядын цогц төлөвлөгөө"-г баталсан. Хөтөлбөрийн хүрээнд олгогдсон нийт зээлийн 50 орчим хувь нь ажлын байрыг дэмжих зээл хэлбэрээр гарч, эдийн засгийн дотоод идэвхжилийг дэмжсэнээр худалгаа, үйлчилгээний салбарын өсөлтийг дэмжлээ.

Эрчим хүчний салбарын үйлдвэрлэлийн хэмжээ 2021-2025 оны дунджаар 1.0 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх 5 жилийн дунджаас 84.7 хувиар, 2015 оны үнээр засварласан дүнгээр 0.7 их наяд төгрөгт хүрч, 35.6 хувиар тус тус өссөн байна. Эдийн засгийн эрчимжилттэй холбоотойгоор эрчим хүчний нийт хэрэглээ жилд дунджаар 6-10 хувиар тогтмол өсөж байгаа ч дэд бүтцийн хүрэлцээгүй байдал, шугам сүлжээ, тоноглолын өндөр насжилт (32-62 жил) зэргээс шалтгаалан нийлүүлэлтийн хэмжээ дутагдалтай байна. Иймд Монгол Улсын Их Хурлын 2021 106 дугаар "Шинэ сэргэлтийн бодлого батлах тухай" тогтоолоор эрчим хүчний эх үүсвэр, дамжуулах, түгээх шугам сүлжээг шинээр барьж байгуулан хүчин чадлыг өргөтгөн нэмэгдүүлж, эрчим хүчний үйлдвэрлэл, хангамжийн найдвартай байдлыг дээшлүүлэх хүрээнд "Эрчим хүчний сэргэлт"-ийн зорилтыг дэвшүүлж, эрчим хүчний томоохон төсөл, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж эхэлсэн. Үүний үр дүнд цахилгаан эрчим хүчний үйлдвэрлэлийн хэмжээ жил бүр нэмэгдүүлж байгаа ч, хэрэглээний өсөлтийг гүйцэж чадахгүй байна. Иймд 2024 онд цахилгаан эрчим хүчний

үнийг нэмэгдүүлэн үйлдвэрлэлийн өртөгт хүргэх эрчим хүчний салбарт либералчлалыг эхлүүлж, эрчим хүчний салбарын санхүү, эдийн засгийн бие даасан байдлыг дэмжсэн арга хэмжээг авч хэрэгжүүлсэн байна.

Эдийн засгийн өсөлтийг нийт эрэлтийн талаас авч үзвэл цар тахлын улмаас бүх нийтийг хамарсан хөл хорионы дэглэмийг 2020 оны 2 дугаар сараас эхлэн тогтоосноор бүх төрлийн бизнесийн үйл ажиллагаа саатав. Улмаар хэрэглээний зээл олголт 2020 онд 9.2 хувиар буурч, 2021 онд хөдөлмөр эрхлэлтийн түвшин 2.3 нэгж хувиар, өрхийн цалин хөлсний бодит орлого 14.3 хувиар тус тус буурч, өрхийн бодит орлого өсөлтгүй байв. Өрхийн бодит орлогын бууралтыг даган дотоодын нийт бүтээгдэхүүний томоохон бүрэлдэхүүн хэсэг болох өрхийн хэрэглээ алгуур саарснаар 2021 онд 5.9 хувиар хумигдан, эдийн засгийн дотоод эргэлт удаашрав. Тухайлбал, цар тахлын эхэн үед иргэд хүнс нөөцлөх хандлага нэмэгдэж өрхийн хүнсний хэрэглээ 2020 онд 5.7 хувиар өссөн суурийн нөлөөгөөр 2021 онд хүнсний хэрэглээ саарав. Төрөөс айл өрх, зарим аж ахуйн нэгжийн цахилгаан, дулаан, ус, хогны төлбөрийг 2020 оны 12 дугаар сарын 01-ний өдрөөс эхлэн тэглэх арга хэмжээ хэрэгжүүлснээр өрхийн хүнсний бус барааны зардал 2020 онд өсөлтгүй, 2021 онд 5.5 хувиар буурсан. Мөн хатуу хөл хорионы үеэр үзвэр үйлчилгээ, тээврийн зардал эрс буурч, өрхийн үйлчилгээнд зарцуулах зардал 2020 онд 5 хувиар, 2021 онд 6.7 хувиар тус тус хумигдаж өрхийн хэрэглээг сааруулах нөлөө үзүүлэв. Хэрэглээний сааралт хуримтлалыг дэмжсэнээс гадна, төрөөс иргэдийн амьжиргааг хамгаалах зорилгоор хүүхдийн мөнгө, халамж, тэтгэмжийн хэмжээг нэмэгдүүлэх, вакцинжуулалтад хамрагдсаны урамшуулал зэрэг мөнгөн тэтгэмжийн арга хэмжээг авч хэрэгжүүлснээр иргэдийн хадгаламжийн 2020 оны 26 хувийн, 2021 оны 6.1 хувийн өсөлтийг дэмжив. Хөл хориог 2021 оны сүүлийн хагаст сулруулж, 2022 оноос эдийн засгийн үйл ажиллагаа бүрэн хэвийн

байдалд шилжүүлсэн. Хөл хорионы улмаас хуримтлагдсан эрэлт, хэрэгцээ, хадгаламжийн өсөлтийн нөлөөгөөр 2022 оны төгсгөл, 2023 онд иргэдийн худалдан авалт эрчимжин, дотоод идэвхжил нэмэгдэн өрхийн хэрэглээ 2022 онд 8.1 хувиар, 2023 онд 9.7 хувиар тус тус тэлж, эдийн засгийн сэргэлтийг дэмжсэн.

Цар тахлын үед БНХАУ-ын талаас авч хэрэгжүүлсэн хилийн хатуу хориг, "ТЭГ-КОВИД" цар тахлын эсрэг бодлогын хүрээнд хил гаалийн үйл ажиллагаа зогсож, бараа, үйлчилгээний экспортын өсөлт 2020 онд 5.3 хувиар, 2021 онд 14.6 хувиар буурсан нь эдийн засгийн өсөлтийг бууруулах гол нөлөөг үзүүлэв. Харин 2022 онд тээвэр, логистикийн саатал арилсны зэрэгцээ дэлхийн зах зээл дэх нүүрсний үнэ өсөж, манай улсын экспортын нүүрсний хилийн дундаж үнэ 2022 оны сүүлийн хагасаас 204 ам.долларт хүрч нэмэгдсэн. Үүний зэрэгцээ, Засгийн газраас экспортыг эрчимжүүлж, гадаад валютын улсын нөөцийг нэмэгдүүлэх зорилго бүхий Засгийн газрын 362 дугаар тогтоолыг батлуулж хэрэгжүүлснээр 2022 оны сүүлийн хагасаас нүүрсний экспортын тоо хэмжээ нэмэгдэж эхэлснээр эдийн засгийн сэргэлтэд томоохон нөлөө үзүүлэв. Нүүрсний үнэ 2023 онд 105 ам.доллар болж буурсан хэдий ч экспортын тоо хэмжээ өссөний үр дүнд экспортын орлого өсөлтөө хадгалж, эдийн засгийн сэргэлтийг дэмжсээр байв. Тухайлбал, барааны экспортын бодит өсөлт 2022 онд 30.0 хувь, 2023 онд 31.2 хувьд хүрч байв.

Төрийн албан хаагчдын цалин, урамшууллыг хэд хэдэн удаа үе шаттай нэмэгдүүлсэн нь төрийн хэрэглээ 2020-2024 онд жилд дунджаар 8.4 хувиар өсөхөд голлон нөлөөлсөн. Түүнчлэн экспортын орлогын өсөлтийг даган 2021-2023 онд төсвийн орлого бүрдүүлэлтийн нэрлэсэн өсөлт жилд дунджаар 35.0 хувьд хүрч, төрийн хэрэглээний нэрлэсэн өсөлт 2023 онд 22.2 хувь, 2024 онд 36.2 хувьд тус тус хүрэв.

Хил гаалийн хатуу хориг, БНХАУ-ын "ТЭГ-КОВИД" бодлогын улмаас экспортод гараагүй уул уурхайн түүхий эдийн овоолго их хэмжээгээр хуримтлагдсаны улмаас хөрөнгийн хуримтлал 2021 онд 80.7 хувиар өссөн бол 2022 оноос экспорт сэргэснээр нүүрсний овоолго эргэн буурч, хөрөнгийн хуримтлалын өсөлт хэвийн түвшинд буюу 11.2 хувиар нэмэгдсэн. Эх үүсвэр талаас зээл олголт 2019 онд 5 хувиар, 2020 онд 6 хувиар тус тус буурсан байсан бол 2021-2024 онд жилд дунджаар 26.3 хувиар өссөн. Мөн төсвийн хөрөнгө оруулалтын өсөлт 2023 онд 33.7 хувиар, 2024 онд 50.5 хувиар өссөн байна. Хөрөнгийн эх үүсвэр өсөлттэй байсны үр дүнд үндсэн хөрөнгө 2021-2024 онд жилд дунджаар 13.4 хувиар өслөө. Түүнчлэн Оюутолгойн далд уурхайн бүтээн байгуулалт эрчимжсэн болон нүүрс тээврийн хүнд даацын ачааны машины импорт нэмэгдсэний нөлөөгөөр машин тоног төхөөрөмж, тээврийн хэрэгслийн импорт 2021-2024 онд жилд дунджаар 21.7 хувиар нэмэгдсэн нь мөн хөрөнгийн хуримтлалын өсөлтийг бүрдүүлж байв. Эдийн засгийн өсөлт эрэлт талаас 2025 онд 6.9 хувьд өмнөх жилээс эрчимжсэн байна. Уул уурхайн салбарын үйл ажиллагааны идэвх хадгалагдаж, экспорт нэмэгдсэний зэрэгцээ импортын хэмжээ буурснаар цэвэр экспорт 2025 онд 12 хувиар өсөж, эдийн засгийн өсөлтийг голлон дэмжлээ. Мөн эцсийн хэрэглээ 5.7 хувиар өсөж, нийт өсөлтийг дэмжсэн байна. Үүнд, төрийн хэрэглээ буурсан хэдий ч өрхийн бодит орлогын өсөлт оны турш тогтвортой хадгалагдсанаар өрхийн хэрэглээ 2025 онд 9.2 хувиар өсөж, эцсийн хэрэглээг дэмжсэн байна. Төрийн албан хаагчийн цалин хөлс, тэтгэвэр, тэтгэмжийн хэмжээг 2025 оны 01 дүгээр сарын 01-ний өдрөөс эхлэн инфляцын түвшинтэй уялдуулж нэмэгдүүлэх шийдвэрийн голлох нөлөөгөөр өрхийн цалин хөлсний орлого 2025 оны улирлын дунджаар 4 хувьд тогтвортой хадгалагдаж, өрхийн бодит орлогын өсөлт оны турш тогтвортой хадгалагдлаа. Түүнчлэн хөдөө

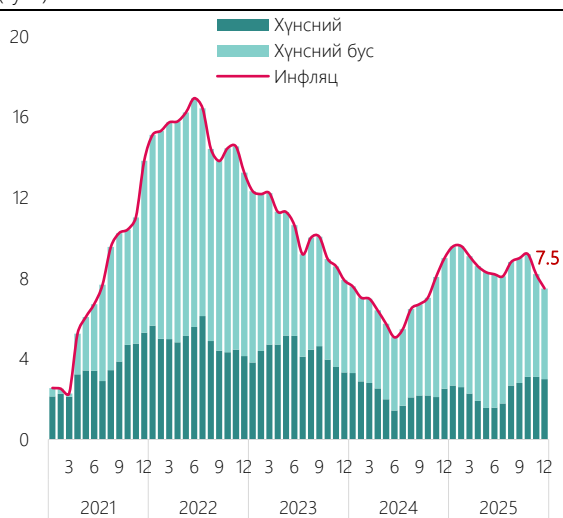
аж ахуйн үйлдвэрлэлийн өсөлтийн нөлөөгөөр
өрхийн хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний орлого
нэмэгдэж, өрхийн орлогыг дэмжив.

6.2. Инфляц

Инфляцын түвшин 2021-2025 онд жилд дунджаар 9.8 хувьд хүрсэн нь өмнөх таван жилийн дунджаас 5.3 нэгж хувиар өндөр байсан бөгөөд гадаад, дотоод орчны тодорхой бус байдлын нөлөөгөөр хэлбэлзэл ихтэй байв.

Хүнсний бараа, бүтээгдэхүүний үнэ 2021-2024 онд жилд дунджаар 14 хувиар өсөж, нийт инфляцын 3.7 нэгж хувийг бүрдүүлжээ. Хүнсний инфляцад мах, хүнсний ногоо, гурил, гурилан бүтээгдэхүүн болон сүүн бүтээгдэхүүнүүд голлох нөлөөтэй байв. Тухайлбал, 2021-2022 онд цар тахлын улмаас тээвэр, логистикийн хүндрэл, саатал үүссэн, дэлхийн хүнсний үнийн индекс өссөн, малын гоц халдварт өвчин гарсан зэрэг нийлүүлэлтийн шалтгаантай хүчин зүйлсийн нөлөөгөөр хүнсний инфляц эрчимжсэн байна. Мөн 2022 онд үйлдвэрлэлийн зардал, шатахуун болон цаг уурын хүндрэлээс үүдэлтэйгээр гурил, гурилан бүтээгдэхүүний үнэ 34.2 хүртэлх хувиар өсөж, инфляцыг 2.4 нэгж хувиар нэмэгдүүлжээ. Харин 2023-2024 онд тохиосон зудын нөлөөгөөр 2024 онд малын зүй бус хорогдол 9.4 сая толгойд хүрснээр 2024 оны сүүлээс махны үнэ улирлын хандлагаасаа өндрөөр өсөж, инфляцыг 1.2 нэгж хувиар нэмэгдүүлсэн байна.

Зураг 6.3. Инфляцын бүрэлдэхүүн (хувь)

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Хүнсний бус бараа, үйлчилгээний үнэ 2021-2024 онуудад жилд дунджаар 8.2 хувиар өсөж, нийт инфляцын 6.2 нэгж хувийг бүрдүүлэв. Хүнсний бус инфляцад хувцас, бөс бараа, гутал, тээвэр болон боловсролын үйлчилгээний үнийн өсөлт өндөр нөлөөтэй байлаа. Тухайлбал, 2021 онд дэлхийн зах зээл дээрх газрын тосны үнэ өссөнөөр шатахууны үнэ 1450 төгрөгөөс 2200 төгрөг болж огцом нэмэгдэж, инфляцыг 2.2 нэгж хувиар нэмэгдүүлэв. 2022 онд геополитикийн хурцадмал нөхцөл байдал үүссэн, худалдааны түнш орнуудын инфляц өссөн, шатахууны үнэ нэмэгдэж, тээвэр, логистикийн саатал үргэлжилсэн зэрэг хүчин зүйлсийн нөлөөгөөр импортын барааны инфляц 16.5 хувьд хүрч, нийт инфляцын дийлэнх хэсгийг бүрдүүлсэн. Мөн БНХАУ-ын "ТЭГ-КОВИД" бодлогын улмаас хил, гаалийн үйл ажиллагаа зогсож, экспортын орлого буурснаар гадаад валютын нөөц 2022 оны 8 дугаар сард 2.7 тэрбум ам.доллар болж, манай улсын импортын төлбөрийн 3 сарын хэрэгцээг хангах түвшинд хүрч буурав. Гадаад валютын нөөц буурснаар төгрөгийн ханшийн сулрал эрчимжиж, улмаар импортын барааны үнийн өсөлтийг нэмэгдүүлэхэд нөлөөлсөн. Харин Засгийн газрын 2022 оны 362 дугаар тогтоол хэрэгжиж эхэлснээр гадаад валютын албан нөөц нэмэгдэн, валютын зах зээл тогтворжсоноор импортын инфляц алгуур буурч, инфляцыг тогтворжуулахад эерэг нөлөөтэй байв. Үүний зэрэгцээ инфляцад өндөр нөлөө бүхий АИ-92 авто бензинийг 2023 оны 3 дугаар сараас эхлэн Аж үйлдвэр, эрдэс баялгийн яам болон "Роснефть" ХН хооронд хийсэн хэлцлийн хүрээнд хөнгөлөлттэй үнээр авах болсноор үнэ тогтвортой байх боломж бүрдэж, тээврийн бүлгийн инфляцад үзүүлэх нөлөө тогтворжсон. Улмаар 2024 оны эхний хагас хүртэл инфляц буурах хандлагатай, төв банкны зорилтот түвшинд байсан бол эдийн засгийн идэвхжилээс үүдэлтэйгээр эрэлтийн гаралтай инфляц өсөхийн зэрэгцээ импортын болон үйлчилгээний үнийн

өсөлт эрчимжиж, оны сүүлийн хагаст инфляц өссөн байна.

6.3. Хөдөлмөр эрхлэлт

Монгол Улсын хүн амын өсөлт удааширч, хөдөлмөрийн насны хүн амын өсөлтийг сааруулж байна. Тухайлбал, оршин суугаа хүн амын тоо 2016-2020 онд дунджаар 1.7 хувиар өсөж байсан бол өсөлт саарч 2021-2024 онд дунджаар 1.4 хувь болж буурав. Монгол Улсад оршин суугаа нийт хүн амын тоо 2024 оны байдлаар 3.44 сая байна. Үүнээс 66 хувь буюу 3 хүн тутмын 2 нь хөдөлмөрийн насных байх бөгөөд 2024 оны байдлаар хөдөлмөрийн насны хүн ам⁹ 2.35 сая байна.

Ажиллагчдын тоо 2021 онд 1.21 сая хүн байсан бол 2021-2024 онд жилд дунджаар 4 хувиар өсөж, 2024 онд 1.36 саяд хүрч нэмэгдсэн байна. Ажилгүй иргэдийн тоо цар тахлын нөлөөгөөр 2021 онд 109 мянгад хүрч нэмэгдсэнээр ажилгүйдлийн түвшин 8.3 хувьд хүрсэн бол цар тахлын дараа ажилгүйдэл буурч 2023 онд 72.6 мянга, 2024 онд 85.4 мянгад хүрч ажилгүйдлийн түвшин 2023 онд 5.3, 2024 онд 5.9 хувьтай гарсан байна.

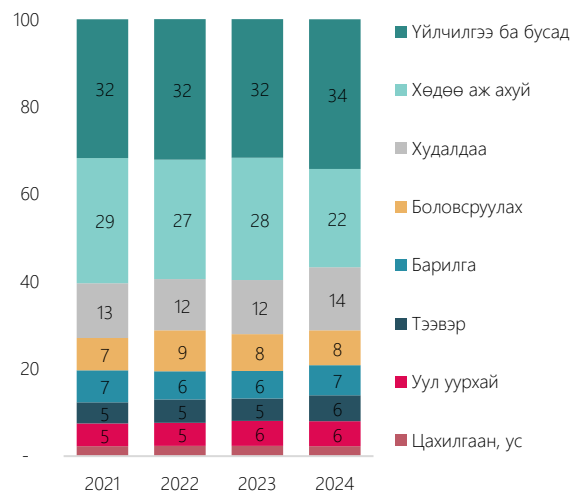
Ажиллах хүч 2021 онд 1 сая 317 мянган хүн байсан бол 2024 онд 1 сая 441 мянгад хүрч өссөн боловч хөдөлмөрийн насны хүн амд харьцуулж харвал ажиллах хүчний оролцооны түвшин цар тахлын өмнөх түвшиндээ бүрэн хүрч сэргээгүй байна. Тодруулбал, цар тахлын өмнө 2019 онд ажиллах хүчний оролцооны түвшин 62.8 хувь байсан бол цар тахлын үед 2021 онд 59.1 болтлоо буурч, цар тахлын дараа эдийн засаг идэвхжихэд эргэн сэргэсэн хэдий ч 2024 онд 61.3 хувьтай гарчээ.

Ажиллах хүчнээс гадуурх хүн амын тоо 2021 онд 910 мянга байсан бол 2024 онд 912 мянга болсон байна.

⁹ Хөдөлмөрийн насны хүн ам гэдэг нь 15-аас дээш насны хүн ам бөгөөд ажиллах хүч (ажиллагчид, ажилгүйчүүдийн нийлбэр) болон ажиллах хүчнээс гадуурх хүн амаас бүрддэг.

Ажиллагчдыг салбараар авч үзвэл 2024 онд 3 ажиллагч тутмын 1 буюу 465 мянган хүн үйлчилгээний салбарт хөдөлмөр эрхэлж байна. Нийт ажиллагчдад эзлэх үйлчилгээний салбарын ажиллагчдын хувь 2021 онд 32 хувь байсан бол 2024 онд 34 хувьд хүрч нэмэгджээ. Харин хөдөө аж ахуйн салбарын ажиллагчдын тоо 2021 онд

Зураг 6.4. Ажиллагчдын тоо, салбараар (нийт ажиллагчдад эзлэх хувь)

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

346 мянга байж нийт ажиллагчдын 29 хувийг эзэлж байсан бол сүүлийн 2 жил дараалсан зудын голлох нөлөөгөөр 2024 онд 305 мянга болж нийт ажиллагчдын 22 хувь болон буурчээ. Худалдааны салбарын хувьд 2021 оны байдлаар 152 мянга буюу нийт ажиллагчдын 13 хувийг бүрдүүлж байсан нь 2022, 2023 онд бага зэрэг буурсан хэдий ч 2024 онд салбарын өсөлтийн нөлөөгөөр ажиллагчид нэмэгдсэнээр 195 мянгад хүрч, нийт ажиллагчдын 14 хувийг бүрдүүлэв. Түүнчлэн уул уурхайн салбарт ажиллагчид 2021 онд 63 мянга байсан нь салбарын өсөлтийн нөлөөгөөр жилд дунджаар 9 хувиар өсөж 2024 онд 77 мянгад хүрчээ.

Хөдөлмөрийн бүтээмжийн¹⁰ өсөлт нийт эдийн засгийн өсөлттэй уялдсан хэдий ч салбар хоорондын бүтээмжийн зөрүү улам гүнзгийрсэн байна. 2021 онд нэг ажиллагчид ногдох дундаж

¹⁰ Хөдөлмөрийн бүтээмж нь нэг ажиллагчид ногдох бодит ДНБ-ээр хэмжигдэнэ.

бүтээмж 21.2 сая төгрөг байсан бол сүүлийн 4 жилийн хугацаанд жилд дунджаар 2 хувиар өсөж, 2024 онд 22.6 сая төгрөгт хүрчээ. Салбараар авч үзвэл, 2021 онд хамгийн өндөр бүтээмжтэй байсан уул уурхайн салбарын түвшин 58.5 сая төгрөг байснаас 2024 онд 56.7 сая төгрөг болж 3 хувиар буурсан байна. Харин 2021 онд 52.3 сая төгрөгийн бүтээмжтэй байсан санхүү, даатгалын салбарын бүтээмж 2024 онд 24 хувиар өсөж 64.8 сая төгрөгт хүрсэн нь хамгийн өндөр бүтээмжтэй салбар болжээ. Мөн зочид буудал, нийтийн хоолны үйлчилгээний салбарын бүтээмж 2021 онд хамгийн бага буюу 7.4 сая төгрөг байсан бол 2024 онд 11.5 сая төгрөгт хүрч 56 хувиар өссөн байна. Харин хөдөө аж ахуйн салбарын бүтээмж 2021 онд 11 сая төгрөг байсан ч 2024 онд 8.4 сая төгрөг болж 24 хувиар буурснаар хамгийн бага бүтээмжтэй салбар болсон байна.

6.4. Нэгдсэн төсөв

Нэгдсэн төсвийн нийт орлого цар тахлын өмнө буюу 2019 онд 12.0 их наяд төгрөг буюу ДНБ-ий 31.8 хувь, нийт зарлага 11.7 их наяд төгрөг буюу ДНБ-ий 30.8 хувьтай байсан бол уул уурхайн салбарын өсөлтийг даган сүүлийн 5 жилд тэлж, 2025 онд төсвийн орлого 32.6 их наяд төгрөг буюу ДНБ-ий 36.3 хувьд, төсвийн зарлага 31.3 их наяд төгрөг буюу ДНБ-ий 34.8 хувьд хүрч¹¹, 2019 онтой харьцуулахад ойролцоогоор 3 дахин өссөн үзүүлэлттэй байна.

Тухайлбал, төсвийн орлого дэлхийн зах зээл дэх түүхий эдийн үнэ өндөр байсан, экспортын хилийн боомтуудын өргөтгөл, шинэчлэлийн ажлуудын үр дүнд 2023 онд нүүрсний экспортын биет хэмжээ 69.6 сая тонн, 2024 онд 83.8 сая тоннд тус тус хүрч цар тахлын өмнөх үетэй харьцуулахад уул уурхайн салбараас төсөвт төвлөрөх орлого ойролцоогоор 2 дахин нэмэгдсэн байна.

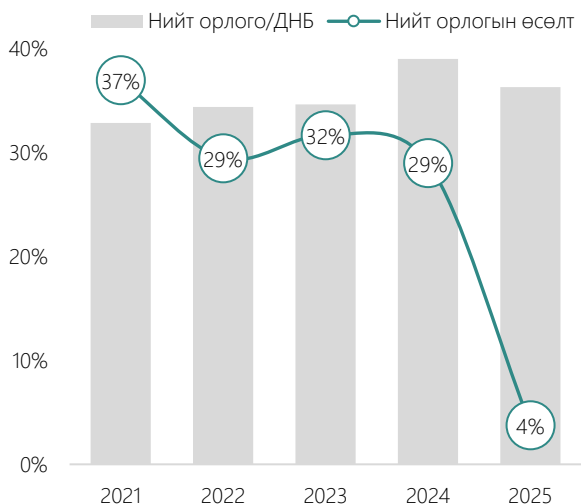
Мөн Засгийн газрын 2022 оны “Гадаад валютын улсын нөөцийг нэмэгдүүлэх чиглэлээр авах зарим арга хэмжээний тухай” 362 дугаар тогтоол хэрэгжсэнээр ашигт малтмалыг нээлттэй дуудлага худалдаагаар борлуулах уул уурхайн биржийн тогтолцоо бий болж, ашигт малтмалын олборлолтоос экспорт хүртэлх бүх үе шатанд цахим бүртгэл хийж, татварын тооцоолол, тайлагналыг хялбаршуулж автоматжуулснаар далд эдийн засаг хумигдаж, ил тод байдал нэмэгдсэнээр төсвийн орлого төвлөрөлт сайжирсан байна.

Нэгдсэн төсвийн нийт зарлага 2021-2025 онд жилд дунджаар 18.1 хувиар өсөж, 2025 онд 31.3 их наяд төгрөг буюу ДНБ-ий 34.8 хувьд хүрсэн байна. Сүүлийн 5 жилийн төсвийг зарлагын бүтцээр авч үзвэл урсгал зардал 2021 онд өмнөх оны мөн үеэс 18.2 хувиар өсөж ДНБ-ий 29.4 хувьд хүрсэн бол 2022 онд хэмнэлтийн тухай хууль хэрэгжиж эхэлснээр өсөлтийн хурд саарч 11.1 хувиар өсөж ДНБ-ий 26.4 хувьд хүрсэн. Урсгал зардлын өсөлт 2023 онд эрчимжиж, өмнөх оны мөн үеэс 20.1 хувиар өсөж ДНБ-ий 27.5 хувь, 2024 онд өмнөх оны мөн үеэс 29.8 хувиар өсөж ДНБ-ий 26.6 хувьд хүрсэн байна. Төрийн албан хаагчдын цалинг инфляцын түвшинтэй уялдуулан нэмэгдүүлсэн, тэтгэврийн итгэлцүүрийг шинэчлэн тогтоосонтой холбоотойгоор 2025 оны төсвийн урсгал зардал өмнөх оны мөн үеэс 9.1 хувиар өсөж ДНБ-ий 26.9 хувьд хүрсэн. Хөрөнгийн зардлын хувьд цар тахлын нөлөөтэй зогсонги байдал сэргэж 2021 онд өмнөх оны мөн үеэс 1.7 хувиар буурч ДНБ-ий 6.8 хувьд хүрсэн бол 2022 онд 27.5 хувь өсөж ДНБ-ий 7.1 хувь, 2023 онд 36.4 хувь өсөж ДНБ-ий 7.4 хувь, 2024 онд 53.6 хувиар өсөж ДНБ-ий 9.9 хувьд тус тус хүрсэн. Гэсэн хэдий ч 2025 оны төсвийн тодотголоор хөрөнгө оруулалтын зардлыг 458.7 тэрбум төгрөгөөр бууруулж

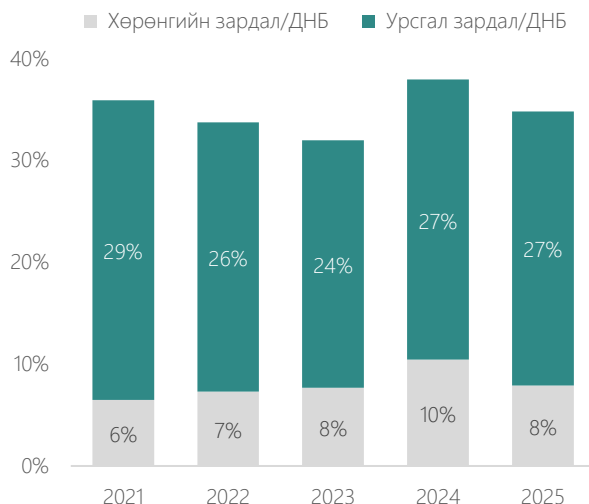
¹¹ ОУВС-ийн Төрийн санхүүгийн 2006-2023 оны статистикт төсвийн орлого, ДНБ-ий харьцаа 151 орны дундаж үзүүлэлтээр 28.3-30.3 хувь, төсвийн зарлага, ДНБ-ий харьцаа 28.9-34.8 хувь,

төсвийн тэнцэл, ДНБ-ий харьцаа 0-4.4 хувь байна. <https://www.imf.org/external/datamapper/datasets/FPP>

Зураг 6.5. Нийт орлого (ДНБ-д эзлэх хувь)

Зураг 6.6. Нийт зардал (ДНБ-д эзлэх хувь)

Эх сурвалж: Сангийн яам

баталсан бөгөөд урьдчилсан гүйцэтгэлээр ДНБ-ий 7.9 хувьд хүрч буурсан байна.

Төсвийн урсгал зардлын дийлэнх хувийг төрийн албан хаагчийн цалин, тэтгэвэр, тэтгэмж, хүүхдийн мөнгөн тэтгэмж болон зээлийн хүүгийн төлбөр зэрэг хуулиар зохицуулагддаг, өсөн нэмэгдэх зардлууд бүрдүүлж байна. Цар тахлын дараах үед хэрэгжсэн эрүүл мэндээ хамгаалж, эдийн засгаа сэргээх хөтөлбөртэй холбоотойгоор халамж, тэтгэмжийн зардлууд нэмэгдсэнээр урсгал шилжүүлгийн зардал 2021 онд 46.1 хувиар, 2022 онд 33.4 хувиар тус тус өссөн байна. Мөн хүүхдийн мөнгөн тэтгэмжийг 2022 оноос үргэлжлүүлэн сард зуун мянган төгрөгөөр олгох шийдвэр гарч, засгийн газрын дотоод шилжүүлгийн зардалд тусган санхүүжүүлэх болсон нь тус зардлыг 5.2 дахин өсөхөд нөлөөлсөн. Цалингийн суурь итгэлцүүрийг шинэчилж, нийгмийн халамжийн тэтгэвэр тэтгэмжийг үнийн өсөлттэй уялдуулан 2023 онд нэмэгдүүлснээр цалин хөлсний зардал 2023 онд 1.4 дахин, 2024 онд 2.3 дахин, 2025 онд 1.2 дахин, тэтгэвэр, тэтгэмжийн зардал 2023 онд 1.2 дахин, 2024 онд 1.3, 2025 онд 1.2 дахин тус тус нэмэгдэж урсгал зардлын өсөлтөд голлох нөлөө үзүүлсэн байна. Түүнчлэн Засгийн газрын 2024 оны 82 дугаар тогтоолоор хөдөөгийн сум, тосгонд ажиллаж байгаа төрийн албан хаагчдад 40 хувиар, аймгийн төв болон нийслэлийн

алслагдсан дүүрэгт ажиллаж байгаа төрийн албан хаагчдад 20 хувиар орон нутагт ажилласны нэмэгдэл олгох шийдвэр гаргаснаар тус онд цалингийн зардал өсөхөд голлох нөлөө үзүүлсэн байна.

Төсвийн тэнцвэржүүлсэн тэнцэл 2023 онд 785.9 тэрбум төгрөг буюу ДНБ-ий 1.1 хувийн ашигтай байсан бол 2021 онд 2.9 их наяд буюу ДНБ-ий 6.7 хувийн, 2022 онд 1.0 их наяд буюу ДНБ-ий 1.9 хувийн, 2024 онд 920.2 тэрбум төгрөг буюу ДНБ-ий 1.1 хувийн, 2025 онд 1,231.5 тэрбум төгрөг буюу ДНБ-ий 1.4 хувийн алдагдалтай гарсан байна.

6.5. Гадаад худалдаа

Цар тахал, геополитикийн нөхцөл байдалтай холбоотойгоор 2021-2022 онд дэлхийн хэмжээнд түүхий эдийн нийлүүлэлт хязгаарлагдаж, тасалдал үүссэнээр нүүрсний үнэ 2 дахин, зэсийн баяжмалын үнэ 77 хувиар, төмрийн хүдэр болон газрын тосны үнэ 70 орчим хувиар тус тус өсөв. Үүний нөлөөгөөр Монгол Улсын нийт экспортын орлого 22-35 хувийн өсөлттэй гарав.

Мөн импортын хэмжээ 2021-2022 онд огцом өссөн байна. 2021 онд импорт 29 хувиар, 2022 онд 27 хувиар тус тус нэмэгдсэн бөгөөд өсөлтөд импортын бүтээгдэхүүний үнийн өөрчлөлт голлон нөлөөлжээ. БНХАУ-ын хил хаагдсан, мөн ОХУ-Украины дайнтай холбоотойгоор бараа бүтээгдэхүүний нийлүүлэлт удааширч, тээврийн зардал нэмэгдсэн нь импортын үнийн өсөлтийн үндсэн шалтгаан болов. Үүний үр дүнд дизель түлш, гурил болон хүнсний бүтээгдэхүүний үнэ огцом өсөж, импортын үнийн түвшнийг өсгөхөд гол нөлөө үзүүлэв.

Монгол Улсын гадаад худалдааны урсгал 2022-2024 онд алгуур сэргэж, экспортын бүтэц, тээвэр логистикийн зохион байгуулалт, боомтын хүчин чадал сайжирснаар тогтвортой өсөлттэй үргэлжиллээ. Энэ хугацаанд Монгол Улс дунджаар 160 орчим улстай худалдаа хийж, гадаад худалдааны нийт бараа эргэлт 2020 оноос хойш хоёр дахин нэмэгдэж, 2024 онд 27.4 тэрбум ам.долларт хүрсэн нь сүүлийн таван жилийн хамгийн өндөр үзүүлэлт болов.

2023 оноос түүхий эдийн үнэ буурах хандлагатай байсан ч дэлхийн эдийн засгийн сэргэлт болон Засгийн газраас ашигт малтмалын экспорт, тээврийн зохион байгуулалтыг сайжруулах, төрийн өмчит компаниудад онцгой дэглэм тогтоох, уул уурхайн бүтээгдэхүүний биржийн үйл ажиллагааг эхлүүлэх, боомтын хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх зэрэг бодлогын арга хэмжээний үр дүнд нүүрсний экспорт хоёр дахин нэмэгдэж, нийт экспортын орлого 17 орчим хувиар өсөв.

2024 онд хилийн голлох боомтуудын тээврийн зохион байгуулалт сайжирч, ажиллах цагийн хуваарь уртассан нь нүүрсний экспорт 83.8 сая тоннд хүрэхэд нөлөөлсөн. Гэсэн хэдий ч нүүрсний хилийн үнэ 19 хувиар буурснаар экспортын орлогын өсөлт саарсан. Мөн тухайн жил өвөлжилт, хаваржилт хүндэрснээр хөдөө аж ахуйн гаралтай экспортын бүтээгдэхүүний хэмжээ буурч, өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад махны экспорт 14 хувь, ноолуурын экспорт 11 хувь, арьс ширний экспорт 5 хувиар тус тус буурсан байна.

Эдийн засгийн идэвхжил нэмэгдэж, иргэдийн худалдан авах чадвар сайжирснаар бараа, бүтээгдэхүүний эрэлт өсөж, импортыг өдөөлөө. 2024 онд импорт өмнөх оноос 2.4 тэрбум ам.доллаар нэмэгдсэний 60 орчим хувь нь эдийн засаг, үйлдвэрлэлийг дэмжсэн бараа бүтээгдэхүүн байна.

Гадаад худалдааны 2025 оны гүйцэтгэл

2025 онд байдлаар гадаад худалдааны нийт бараа эргэлт 27.2 тэрбум ам.долларт хүрч, 4.4 тэрбум ам.долларын ашигтай гарсан байна. Экспорт 15.8 тэрбум ам.доллар болж, өмнөх оны мөн үеийн түвшинд хадгалагдлаа. Нүүрсний экспорт 90 сая тоннд хүрч, өмнөх оноос 7 хувиар, зэсийн баяжмалын экспорт 1 сая 647 мянган тоннд хүрч, 39 хувиар тус тус өссөн байна.

Импорт 2025 онд 11.3 тэрбум ам.долларт хүрч, өмнөх оноос 303 сая ам.доллаар буюу 2.6 хувиар саарсан байна. Импортын өөрчлөлтийг барааны бүлгээр авч үзвэл нийт бууралтын 1.8 нэгж хувийг хөрөнгө оруулалтын машин механик, тоног төхөөрөмж, 0.6 нэгж хувийг хэрэглээний бүтээгдэхүүн, 0.1 нэгж хувийг аж үйлдвэрийн орц тус тус бүрдүүлсэн байна.

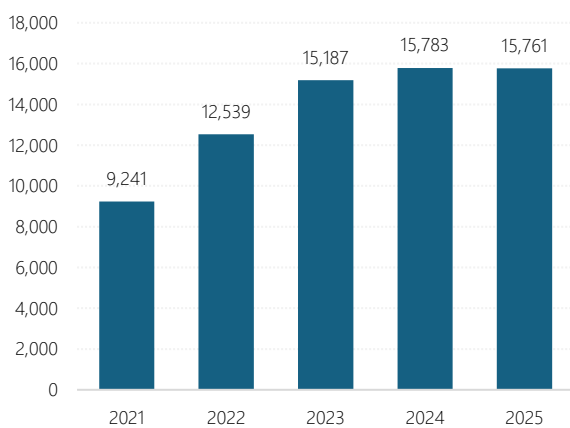
2024 онд уул уурхайн тоног төхөөрөмж, тээврийн хэрэгслийн импорт өндөр байсан суурийн нөлөөгөөр 2025 онд уул уурхайн салбарт ашиглагддаг завсрын болон хөрөнгө оруулалтын барааны импорт саарчээ. Харин уул

уурхайн бүтээгдэхүүний биет хэмжээний экспорт өссөнтэй холбоотойгоор дизель түлшний импорт 1,337 сая ам.долларт хүрч, өмнөх оноос 3 орчим хувиар өсөв.

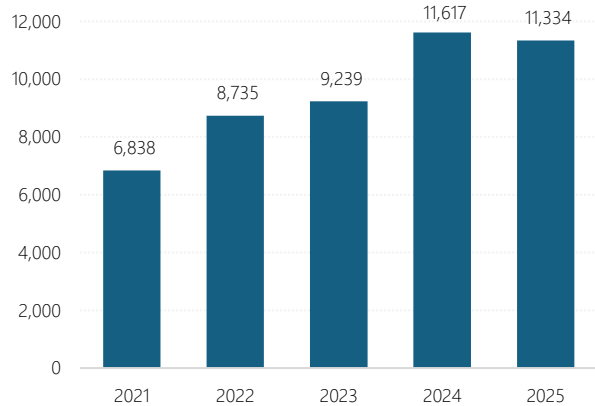
Суудлын автомашин, түүний сэлбэг хэрэгслийн импорт буурсан нь хэрэглээний бүтээгдэхүүний импортыг буурууллаа. Нийслэл хотод 10-аас дээш жилийн насжилттай суудлын автомашинд тээврийн хэрэгслийн улсын бүртгэлийн дугаар олгохгүй гэж шийдвэрлэсэнтэй холбоотойгоор суудлын автомашины импорт өмнөх оноос 6 орчим хувиар буурсан байна.

Суудлын автомашины импортыг даган автобензиний импорт 602 сая ам.долларт хүрч, мөн 6 хувиар буурав. Харин хүнс, эм тариа зэрэг өрхийн зайлшгүй хэрэгцээт бүтээгдэхүүний импорт харьцангуй тогтвортой хадгалагдлаа

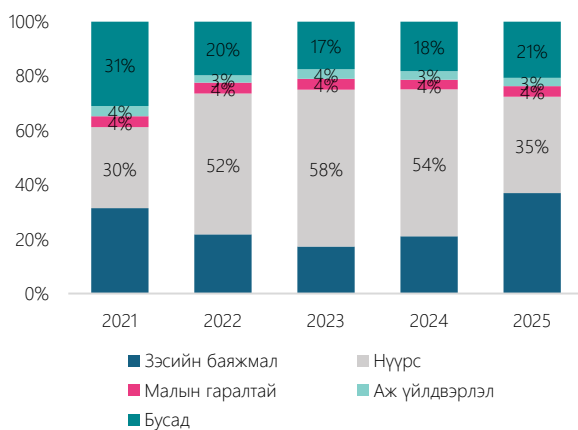
Зураг 6.7. Экспорт (сая ам.доллар)

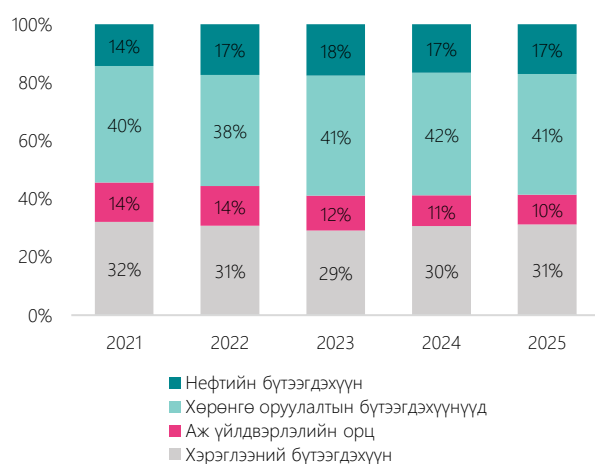
Зураг 6.8. Импорт (сая ам.доллар)

Зураг 6.9. Экспортын бүтэц (хувь)

Зураг 6.10. Импортын бүтэц (хувь)

6.6. Төлбөрийн тэнцэл

2021-2025 оны хооронд дэлхий нийтийг хамарсан цар тахал болон геополитикийн хурцадмал байдал дэлхийн үнийн өсөлтийг эрчимжүүлж, манай улсын импортын зардал нэмэгдэхэд нөлөөлөв.

Төлбөрийн тэнцлийн алдагдал 2021 онд 222 сая ам.доллар болж буурсан ба санхүүгийн дансны ашиг өндөр байсан нь голлон нөлөөлсөн. Засгийн газар 2021 онд Мазаалай бондын үлдэгдэл үндсэн төлбөрийг төлсөн, МИК 250 сая ам.долларын бонд гаргаж, өмнөх бондын 197 сая ам.долларын үндсэн төлбөрийг төлсөн зэрэг санхүүгийн дансны хөдөлгөөнд голлон нөлөөлөв.

Экспортын орлогын өсөлт 2022 онд өндөр байж урсгал дансны алдагдал буурсан ч банкнуудын болон хувийн секторын гадагш чиглэсэн урсгал нэмэгдсэнээр төлбөрийн тэнцлийн алдагдал дахин өссөн байна. 2022 онд Монгол Улсын төлбөрийн тэнцлийн алдагдал нэмэгдэж, томоохон орнууд бодлогын хүүгээ нэмэгдүүлж байсан нь манай улсын гадаад зах зээлээс хөрөнгө босгох өртгийг нэмэгдүүлэн, шинээр хөрөнгө оруулалт татах урсгалыг бууруулах сөрөг үр дагавар үүсгэв.

Засгийн газраас 2023 онд экспорт болон гадаад валютын нөөцийг нэмэгдүүлэх чиглэлээр хэрэгжүүлсэн цогц арга хэмжээний үр дүнд

экспорт түүхэн дээд түвшинд хүрсэн. Тухайлбал, ашигт малтмалын тээвэрлэлт, экспортын үйл ажиллагааны зохион байгуулалтыг сайжруулах, төрийн өмчит хуулийн этгээдүүдэд онцгой дэглэм тогтоох, уул уурхайн бүтээгдэхүүний биржийн үйл ажиллагааг эхлүүлэх зэрэг арга хэмжээг авч хэрэгжүүлсэн байна. Мөн Гашуунсухайт, Шивээхүрэн боомтод чингэлэг тээврийн терминал байгуулж, автомат удирдлагатай тээврийн хэрэгсэл ашиглалтад нэвтрүүлснээр экспортын тээвэрлэлтийн үр ашиг мэдэгдэхүйц сайжирсан. Үр дүнд нь 2023 онд гадаад худалдааны тэнцэл 5.9 тэрбум ам.долларын ашигтай гарав. Ингэснээр урсгал дансны тэнцэл 2007 оноос хойш анх удаа ашигтай гарч, гадаад валютын улсын нөөц түүхэн дээд түвшинд хүрсэн байна.

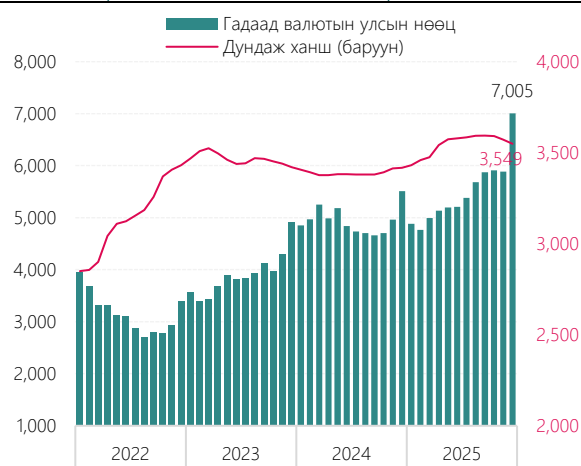
Эдийн засгийн идэвхжил 2024 онд нэмэгдэж, хөрөнгө оруулалт болон хэрэглээний бараа, бүтээгдэхүүний импорт өссөний нөлөөгөөр урсгал дансны тэнцэл 2.2 тэрбум ам.долларын алдагдалтай гарсан боловч гадаад зах зээлд гаргасан шинэ бондуудын орох урсгал нэмэгдсэнээр санхүүгийн дансны ашиг 3.2 тэрбум ам.доллороор өсөж, төлбөрийн тэнцэл 0.6 тэрбум ам.долларын ашигтай гарлаа.

Зураг 6.11. Төлбөрийн тэнцэл (сая ам.доллар)

Эх сурвалж: Монгол банк

Зураг 6.12. Гадаад валютын албан нөөц, ам.долларын ханш (сая ам.доллар)

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

7. Эдийн засгийн түүхэн хураангуй (2006-2020)

7.1. Эдийн засгийн өсөлт

Монгол Улсын 2006-2020 он¹² хүртэлх нийт үйлдвэрлэл, эдийн засгийн өсөлтийн талаарх хураангуй дүгнэлт.

2006-2010 он

Эдийн засгийн дундаж өсөлт 2006-2010 онд 6.6 хувьд байж, өмнөх таван жилийн дунджийн орчимд хадгалагдав. Нэрлэсэн ДНБ 2010 оны байдлаар 9.8 их наяд төгрөгт хүрч 2006 оны түвшнээс 2.4 дахин, нэг хүнд ногдох орлого 2.7 мянган ам.долларт хүрч 2 дахин тус тус тэлэв. Монгол Улсын эдийн засгийн үйл ажиллагааг 2006-2008 онд байгаль, цаг уурын тааламжтай байдал, дэлхийн зах зээл дээрх түүхий эдийн үнийн өсөлт, Ашигт малтмалын тухай хуулийн шинэчлэл (2006), Атрын III аянууд голлон тэтгэж байв. Харин 2009 онд дэлхийн санхүүгийн хямралын нөлөөгөөр гадаадын хөрөнгө оруулалт буурч, дэлхийн зах зээл дээрх түүхий эдийн үнэ унаснаар Монгол Улсын экспортын орлого буурч, төсвийн орлого тасарч, төсвийн зарлага хумигдаж, эдийн засаг 2009 онд 1.3 хувиар агшсан. Эдийн засгийн дотоод идэвх суларч, бизнес эрхлэгчдийн борлуулалт удааширч, төгрөгийн ханш суларсан зэрэг шалтгаанаас үүдэн зээлийн эрсдэл өсөж, чанаргүй зээл нэмэгдсэн. Мөн гаднын байгууллагууд манай улсын банк, санхүүгийн байгууллага, компаниудад өгсөн зээлээ эргүүлэн татаж, төлөвлөсөн хөрөнгө оруулалтын хугацаагаа хойшлуулсан зэрэг шалтгаанаас Анод банк ХК, Зоос банк ХК-ын төлбөрийн чадвар муудаж, татан буугдсан¹³ байна. Харин эдийн засгийг тогтворжуулах зорилгоор ОУВС-ийн “Стэнд-бай” хөтөлбөр¹⁴ -т хамрагдсанаар хөрөнгө оруулагчдын итгэл нэмэгдэхэд эергээр

нөлөөлөв. Дэлхийн зах зээл дээрх алт, зэсийн үнэ 2009 оны 2 дугаар улирлаас эхлэн хурдацтай өсөж, уул уурхайн салбарт орж ирэх хөрөнгө оруулалтын урсгал нэмэгдэв. Түүнчлэн 2009 оны 10 дугаар сарын 06-ны өдөр Оюу толгойн хөрөнгө оруулалтын гэрээ хийгдэж, Оюутолгой төслийн эхний шатны хөрөнгө оруулалт 2010 оноос орж эхэлснээр эдийн засаг 2010 онд 6.4 хувиар өсөж, хямралт нөхцөл байдлыг амжилттай даван гарсан.

Уул уурхайн салбарын ДНБ-д эзлэх дундаж хувь хэмжээ 2006-2010 онд нүүрс олборлолтын эрчимжилтийн нөлөөгөөр 22.4 хувьд хүрч, өмнөх таван жилийн дунджаас 8.8 нэгж хувиар тэлэв. Тухайлбал, нүүрс олборлолтын хэмжээ 2006 онд 8.1 сая тонн байсан бол 2010 онд 25.2 сая тоннд хүрч 3.1 дахин өссөн байна. Үүнд, Улсын Их Хурлын 2010 оны 39 дүгээр тогтоол болон Засгийн газрын 272 дугаар тогтоолоор стратегийн ач холбогдол бүхий Тавантолгойн нүүрсний ордыг ашиглах зорилго бүхий “Эрдэнэс Тавантолгой” төрийн өмчит хувьцаат компани байгуулагдсан нь томоохон нөлөө үзүүлэв. Мөн Ашигт малтмалын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга батлагдсанаар нүүрс олборлолт эрчимжиж, салбарын өсөлтийг дэмжсэн байна. Ингэснээр уул уурхайн салбар нь алт олборлолтоос нүүрс олборлолтын үйл ажиллагаанд шилжих эхлэл тавигдав. Харин дэлхийн зах зээл дээрх алт, зэсийн үнэ өндөр түвшинд хадгалагдсан хэдий ч алт олборлолтын хэмжээ буурах хандлагатай байсан. Тухайлбал, 2006 онд 22.6 тонн алт олборлож байсан бол 2010 онд 6.0 тонн болж, 3.8 дахин буурсан байна.

ДНБ-д эзлэх хувь хэмжээгээр уул уурхайн салбарын дараа орох хөдөө аж ахуйн салбарын үйл ажиллагааны идэвх цаг агаарын таатай

¹² 2006-2010 он, 2011-2015 он, 2016-2020 он

¹³ Эх сурвалж: “Мөнгө, санхүү, баялаг” сэтгүүл 2019, Монгол банк

¹⁴ Монгол Улсын Засгийн газар 2009 оны 04 дүгээр сард ОУВС-ийн Стэнд-бай хөтөлбөрийн 18 сарын хугацаатай, жилийн ЗТЭ% + 1% хүүтэй, 229.2 сая ам.долларын зээл авсан.

нөхцөл байдал, Атрын гурав дахь аян (2008)-ы нөлөөгөөр 2006-2008 оны хооронд нэмэгдэх хандлагатай байв. Монгол Улсын Засгийн газрын “Хөтөлбөр батлах тухай (Атрын гурав дахь аян)” 2008 оны 70 дугаар тогтоол хэрэгжсэнээр үр тариа тариалсан талбайн хэмжээг өмнөх онтой харьцуулахад 2008 онд 154 мянган га талбайд хүрч, 1.3 дахин, 2009 онд 252 мянган га талбайд хүрч, 1.6 дахин, 2010 онд 259 мянган га талбайд хүрч 1.0 дахин тус тус өссөн байна. Мөн цаг агаарын таатай байдлын нөлөөгөөр 2006-2009 оны хооронд бойжсон төлийн тоо жил бүр 10 сая толгой давснаар нийт малын тоо толгой 2009 онд 44 сая толгойд хүрч 2006 оны түвшнээс 1.3 дахин нэмэгдсэн байна. Харин 2009-2010 оны зудын нөхцөл байдлаас үүдэн салбарын үйлдвэрлэл огцом агшиж, хөдөө аж ахуйн салбарын үйлдвэрлэл 2010 онд 16.6 хувиар буурсан. Тухайлбал, 2009-2010 оны зудын хүндрэлээр том малын зүй бус хорогдол 10.3 сая толгойд хүрч, нийт малын тоо толгой 2010 онд 32 сая толгой болж 2005-2006 оны түвшинд хүрч буурсан байна.

Дэлхийн эдийн засгийн хямралын нөлөөгөөр 2009 онд агшсан эдийн засгийг сэргээх, тогтворжуулах зорилгоор ОУВС-ийн “Стэнд-бай” хөтөлбөрт хамрагдсан. Тус хөтөлбөрийн хүрээнд төсвийн сахилга батыг сайжруулж, банкны системийн тогтвортой байдлыг нэмэгдүүлэх арга хэмжээг авч хэрэгжүүлсэн. Тухайлбал, нэгдсэн төсвийн тогтвортой байдлыг хангахад чиглэсэн төсвийн удирдлагын зарчим, төсвийн тусгай шаардлагыг тогтоох, хэрэгжүүлэх, түүнд хяналт тавихад төрийн байгууллагын эрх, үүрэг, хариуцлагыг тодорхойлох, эрдэс баялгийн орлогоор нөхөн сэргээгдэх баялаг бүтээх, эдийн засгийн хөгжлийг дэмжих хөрөнгө оруулалт хийх, санхүүгийн хуримтлал бүрдүүлэхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулах зорилготой Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хууль 2010 оны 06 дугаар сард батлагдаж, эдийн засгийн сахилга сайжрах үндэс суурь тавигдсан байна.

Эрэлт талаас авч үзвэл 2006 оны дунд үеэс 2008 оны эхний хагас хүртэл дэлхийн зах зээлд зэсийн үнэ өндөр түвшинд хадгалагдсанаар экспортын орлого нэмэгдэж, түүнийг даган төсвийн орлого тэлснээр төрөөс цалин, тэтгэврийг нэмэх бодлого хэрэгжүүлсэн. Тухайлбал, төрийн албан хаагчдын 2008 оны дундаж цалин 2004 оноос 3.1 дахин, тэтгэвэр, тэтгэмжийн хэмжээ 2.8 дахин өссөн байна. Цалингийн өсөлт нь өрхийн бодит орлогыг дэмжсэнээр өрхийн бодит орлого 2006 онд 11.0 хувиар, 2007 онд 17.4 хувиар тус тус өсөв. Өрхийн бодит орлого нэмэгдсэнээр 2005-2006 онд эдийн засгийн өсөлтөд сааруулагч хүчин зүйл болж байсан өрхийн хэрэглээ 2007 онд 21.9 хувиар, 2008 онд 14.7 хувиар тэлж, нийт өсөлтөд голлох хувь нэмэр оруулав. Нэгдсэн төсвийн орлогын өсөлтийг даган төрийн секторын хэрэглээ 2006-2008 онд жилд дунджаар 41.5 хувийн нэрлэсэн өсөлт үзүүлэв.

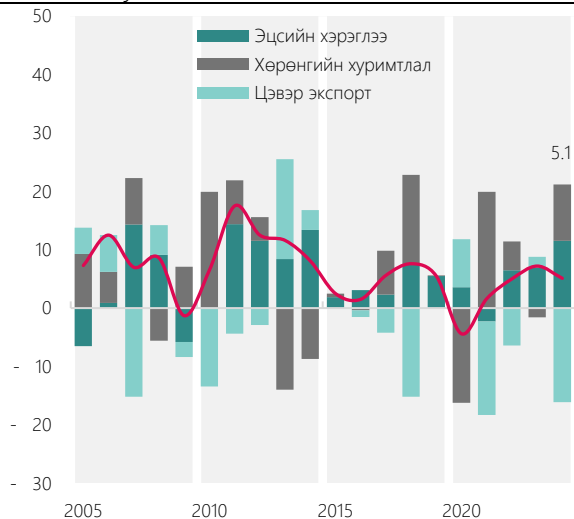
Харин 2008 оноос эхэлсэн дэлхийн санхүү, эдийн засгийн хямралын үед төгрөгийн ханш суларснаар импортын гол нэрийн бараа, бүтээгдэхүүний үнэ өсөж, инфляц нэмэгдэв. Инфляцын өсөлт иргэдийн худалдан авах чадварыг бууруулж, бодит орлого 2008 онд 0.6 хувиар буурсан. Өрхийн орлого муудсанаар өрхийн хэрэглээ 2009 онд 7 хувиар агшсан байна. Түүнчлэн гадаад эрэлт муудаж, цэвэр экспорт 2009 онд 35.6 хувиар буурахын зэрэгцээ төрийн хэрэглээ 11.5 хувиар хумигдсан. Улмаар эдийн засаг дотоод эрэлт өсөлтийг 5.8 нэгж хувиар бууруулах нөлөөг үзүүлсэн байна.

Зураг 7.1. ДНБ-ий дундаж өсөлт, салбаруудаар (хувь)

Салбар	2006-2010	2011-2015	2016-2020	2021-2025
ДНБ	6.6	10.3	3.2	5.2
ХАА	2.5	12.9	4.5	0.4
Уул уурхай	2.8	13.6	(2.3)	6.1
Боловсруулах	7.9	6.8	7.2	3.2
Цахилгаан	4.8	5.6	5.6	6.9
Барилга	(4.0)	22.3	3.4	3.7
Худалдаа	12.5	12.3	1.3	6.0
Тээвэр	14.1	8.3	1.7	12.5
Мэдээлэл холбоо	13.6	7.8	5.2	13.8
Бусад	65.0	27.2	25.8	6.1
Цэвэр татвар	14.7	10.2	9.3	9.1

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Зураг 7.2. ДНБ-ий өсөлтийн бүтэц, эрэлт талаас, (хувь)

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

2011-2015 он

Эдийн засгийн 2011-2015 оны жилийн дундаж өсөлт 10.3 хувьд хүрч, дундаж өсөлтөөр хамгийн өндөр таван жил байв. Нэрлэсэн ДНБ 2015 оны байдлаар 22.9 их наяд төгрөгт хүрч 2010 оноос 2.4 дахин, нэг хүнд ногдох ДНБ 3.9 мянган ам.долларт хүрч 1.4 дахин тэлэв.

Цаг уурын нөхцөл таатай байснаар хөдөө аж ахуйн салбар тогтвортой өсөж, дэлхийн зах зээл дээрх түүхий эдийн үнэ өндөр хэвээр байсан, Оюу толгойн хөрөнгө оруулалтаас гадна, уул уурхайн салбарт гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт орж ирэх хэмжээ нэмэгдсэн нь эдийн засгийн үйл ажиллагааг 2011-2012 онуудад голлон тэтгэв. Мөн 2011 оноос эхлэн Хятадын зах зээл рүү гаргасан нүүрсний экспортын орлого огцом өсөж, "Гол нэрийн бараа, бүтээгдэхүүний үнийг тогтворжуулах дунд хугацааны хөтөлбөр"-ийг хэрэгжүүлж, томоохон бондуудын санхүүжилтийн дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалт хийснээр эдийн засгийн өсөлтөд эерэг нөлөө үзүүлэв.

Уул уурхайн салбарт төвлөрсөн ГШХО-аас үүдэн хөрөнгийн дотогшлох урсгал нэмэгдсэнээр эдийн засгийн өсөлтийг тэтгэлээ. Уул уурхайн

салбарын 2011-2015 оны жилийн дундаж өсөлт 13.6 хувьд хүрч, эдийн засгийн өсөлтийг жилд дунджаар 2.8 нэгж хувиар дэмжив. Уул уурхайн салбарын өсөлтийг нүүрс, төмрийн хүдэр, зэс олборлолт, газрын тосны биет хэмжээ нэмэгдсэн нь голлон дэмжив. Тухайлбал нүүрс олборлолтын хэмжээ 2006-2010 онуудад жилд дунджаар 13.4 сая тонн байсан бол 2011-2015 онуудад 28.3 сая тонн болж 2.1 дахин нэмэгдэв. Мөн Оюу толгой ХХК 2012 онд үйл ажиллагаагаа эхлүүлж, үйлдвэрлэлээ эхлүүлснээр зэсийн баяжмал олборлолт 2006-2010 онуудад жилд дунджаар 532 мянган тонн байсан бол 2011-2015 онуудад 850 мянган тонн болж 1.6 дахин нэмэгдсэн байна.

Харин 2012 оны сүүл буюу түүхий эдийн супер циклийн төгсгөлөөс эхлэн ГШХО-н хэмжээ буурч, төсвийн орлого багасан, 2011 онд 17.3 хувиар өсөж байсан эдийн засгийн өсөлт 2015 онд 2.4 хувь болж буурав. Мөн энэ үеэр хэрэгжүүлсэн ашигт малтмалын лиценз олголтыг түр зогсоосон шийдвэрийг байсан шийдвэрийг тодорхойгүй хугацаагаар хоёр ч удаа сунгаж 2014 оны долоо дугаар сард Ашигт малтмалын хуульд оруулсан нэмэлт өөрчлөлт хүртэл хэрэгжсэнээр хайгуулын ажил ахиж шинээр эхлүүлэх боломжгүй болсон нь гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт буурах шалтгаануудын нэг болов.

Уул уурхайн бус салбарын 2011-2015 оны жилийн дундаж өсөлт 9.4 хувь болж, эдийн засгийн өсөлтийг жилд дунджаар 7.5 нэгж хувиар дэмжив. Уул уурхайн салбарын үйл ажиллагааны тэлэлтийг даган худалдаа, үйлчилгээ, тээвэр, нэн ялангуяа барилгын салбар эдгээр жилүүдэд өндөр өсөлттэй байв. Тухайлбал, экспортын гол нэрийн бүтээгдэхүүний биет хэмжээний өсөлтийн нөлөөгөөр экспортын тээврийн потенциалыг нэмэгдүүлэх чиглэлд төсвийн хөрөнгө оруулалт огцом нэмэгдэж зам, гүүр барилгын ажил ихээр хийгдэв. Ингэхдээ 2012-2014 онуудад гадаад зах зээлээс дунд/урт хугацааны санхүүжилт татан дэд бүтэц, аж үйлдвэр, эрчим хүч, зам тээвэр, хөдөө аж ахуйн төслүүдийг санхүүжүүлэх зорилгоор Чингис (1.5 тэрбум ам. доллар), Евро (500 сая ам. доллар), Самурай (600 сая ам. доллар), Дим Сам (~161 сая ам. доллар) бондуудыг гаргасан. Тус бондуудын санхүүжилтээр “Шинэ төмөр зам” төсөл, “Шинэ бүтээн байгуулалт” дунд хугацааны зорилтот хөтөлбөр, “Төрөөс төмөр замын тээврийн талаар баримтлах бодлого”, “Сайншанд аж үйлдвэрийн цогцолбор”, өөрийн хөрөнгөөр гүйцэтгэн дараа төлөгдөх нөхцөлтэйгөөр барих авто замууд, эрчим хүчний барилга байгууламжийн жагсаалтад орсон төсөл, хөтөлбөрүүдийг санхүүжүүлсэн байна.

Зам тээвэр, худалдааны салбарын хувьд уул уурхайн хүнд даацын машин, тоног төхөөрөмжийн импортын өсөлтийг даган авто тээврийн хэрэгслийн шатахуун, тоног төхөөрөмжийн түлшний хэрэглээ нэмэгдсэн, үнэ тогтворжуулах хөтөлбөрийн хүрээнд авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээний дүнд салбарын үйл ажиллагаа тэлж, эдийн засгийн өсөлтийг тэтгэв.

Монголбанкнаас ийнхүү төсвийн шинжтэй үйл ажиллагааг ¹⁵ 2012-2016 онд санхүүжүүлж, зээлээр гадаад валютын албан нөөцийг нэмэгдүүлж байсан нь төв банкны хуримтлагдсан

алдагдлын хэмжээг 3 их наяд төгрөг хүртэл өсгөжээ¹⁶. Тухайлбал, 2013 оноос эхлэн Засгийн газар, Төв банкнаас хэрэгжүүлсэн “Гол нэрийн бараа, бүтээгдэхүүний үнийг тогтворжуулах дунд хугацааны хөтөлбөр”-ийн хүрээнд:

- “Барилгын салбарыг дэмжих, улмаар орон сууцны үнийг тогтворжуулах” дэд хөтөлбөрийг баталж үүний дэд хөтөлбөрийн хүрээнд Монголбанкнаас ипотекийн зээл олгох зорилгоор, хөтөлбөрт оролцогч арилжааны банкнуудад жилийн 4%-ийн хүүтэй богино хугацаат санхүүжилтийг олгосон.
- Мөн хөтөлбөрийн хүрээнд шатахууны жижиглэнгийн үнийг тогтворжуулах дэд хөтөлбөрөөр 195 тэрбум төгрөгийн шатахуун импортлогчдод жилийн 3.8 хувийн хүүтэйгээр зээл олгосон.
- Өргөн хэрэглээний импортын бараа, бүтээгдэхүүний өртгийг бууруулах дэд хөтөлбөрийн хүрээнд Улаанбаатар төмөр замын шатахууны эргэлтийн хөрөнгийг нэмэгдүүлэхээр жилийн 3.8 хувийн хүүтэй гурван жилийн хугацаатай 22 тэрбум төгрөгийн санхүүжилт олгосон.
- Махны нөөц бүрдүүлэх, үнийг тогтворжуулах хүрээнд 87 тэрбум төгрөг, гурилын үнийг тогтворжуулах хүрээнд нийт 61 тэрбум төгрөгийн санхүүжилтийг олгосон.
- Мөн орон сууцны үнийг тогтворжуулах хүрээнд барилгын салбарт 400 орчим тэрбум төгрөгийн санхүүжилтийг олгосон. Ингэхдээ гэрээ байгуулсан цементийн бизнес эрхлэгч 43 аж ахуйн нэгжид 48.5 тэрбум, арматурын 17 аж ахуйн нэгжид 81 тэрбум, барилгын материал үйлдвэрлэгч 64 компанид 146.7 тэрбум төгрөгийн зээлийг тус тус олгожээ.

¹⁵ Эх сурвалж: “Монгол улсын тогтвортой хөгжлийн зорилгод чиглэсэн бодлогын голлох зөвлөмжүүд”, 2024, Дэлхийн банк

¹⁶ Эх сурвалж: “Мөнгө, санхүү, баялаг” сэтгүүл 2019, Монгол банк

Мөн байгаль, цаг уурын таатай байдлын нөлөөгөөр хөдөө аж ахуйн салбар тогтвортой өсөж, малын тоо толгой 50 сая хүртэл нэмэгдэн салбарын өсөлтийг тэтгэв. Гэсэн хэдий ч Монгол Улсын Засгийн газрын 2013 оны 300 дугаар тогтоолоор баталсан "Арьс, ширний үйлдвэрлэл, худалдаанд мөрдөх техникийн зохицуулалт" нь Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт боловсруулж

Зураг 7.3. Гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын орон урсгал (тэрбум, ам.доллар)

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

гадаад оронд худалдаалахаар гаргаж байгаа бүх төрлийн арьс, ширд боловсруулалт хийхийг шаардах болсон. Үүнээс үүдэн боловсруулаагүй арьс, ширнээс олдог байсан экспортын орлого 2013 онд 4 сая ам. доллароос 2015 онд 1.8 сая ам. доллар болж 2.2 дахин буурав. Үүнээс үүдэн малчдын орлого буурч, арьс ширний үнэ огцом буурсан байна.

Эрэлт талаас авч үзвэл 2011-2012 онд төсвийн тэлэх бодлого үргэлжилж, цалин, тэтгэвэр тэтгэмжийг өсгөсөн ба нэрлэсэн дундаж цалин 13.6-31.4 хувиар, төрийн хэрэглээ 12.5-33.3 хувиар өсөж, дотоод эрэлт тэлсэн нь инфляц 15-20 хувийн өндөр түвшинд хадгалагдахад нөлөөтэй байв. Инфляц өндөр түвшинд хадгалагдаж байсан ч цалин, тэтгэвэр, тэтгэмжийн өсөлт өрхийн бодит орлогыг дэмжиж, өрхийн бодит орлого 2011 онд 17.7 хувиар, 2012 онд 25.5 хувиар тус тус сайжирч, эдийн засгийн

үйл ажиллагааг дэмжиж байв. Тухайлбал, өрхийн хэрэглээ 2011 онд 20.2 хувиар, 2012 онд 18.4 хувиар хурдацтай тэлж, эдийн засгийн өсөлт 2011 онд 17.5 хувиар (түүхэн дээд түвшин), 2012 онд 12.5 хувиар, 2013 онд 11.6 хувиар тус тус өсөж, эдийн засаг халалттай байв.

Эдийн засгийн өсөлтөд оруулах хөрөнгө оруулалтын хувь хэмжээ 2010 онд 19.9 нэгж хувь, 2011 онд 7.5 нэгж хувь, 2012 онд 4.1 нэгж хувь тус тус байв. Үндсэн хөрөнгийн хуримтлалыг машин, тоног төхөөрөмжийн импортын өсөлт, ипотекийн зээлийг олголтын нөлөөгөөр идэвхэжсэн орон сууцны барилгын бүтээн байгуулалт дэмжсэн байна. Харин экспортын гол нэрийн бүтээгдэхүүний биет хэмжээ нэмэгдсэн ч дэлхийн зах зээл дээрх түүхий эдийн үнийн бууралтын нөлөөгөөр цэвэр экспорт 2010 онд нийт өсөлтийг 13.3 нэгж хувиар, 2011 онд 4.4 нэгж хувиар, 2012 онд 2.9 нэгж хувиар тус тус бууруулж байв.

Харин 2014 оноос гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт үндсэндээ зогсож, гадаад орчны сөрөг хүчин зүйлсийн голлох нөлөөгөөр бодит ДНБ-ий өсөлт удааширч эхлэв. Түүнчлэн, инфляц тогтмол хоёр оронтой тоонд хадгалагдаж байсан нь 2014 онд өрхийн бодит орлогыг 0.3 хувиар бууруулж, эдийн засаг дахь нийт хэрэглээний өсөлтийг хязгаарлах нөлөө үзүүлэв. Мөн 2013 оноос эрчимтэй олгож эхэлсэн орон сууцны хөнгөлөлттэй зээлийн хөтөлбөрийн нөлөөгөөр өрхүүд орлогынхоо тодорхой хэсгийг зээлийн эргэн төлөлтөд зарцуулж, өрхийн хэрэглээ буурснаар эдийн засгийн эрэлтийг сааруулав.

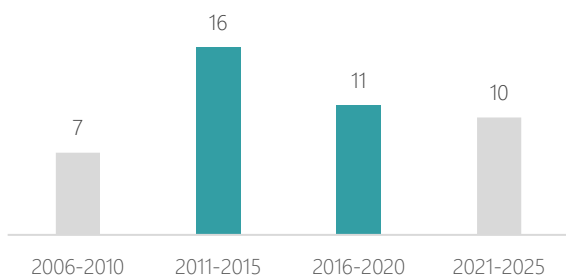
2016-2020 он

Монгол Улсын эдийн засгийн 2016-2020 оны жилийн дундаж өсөлт 3.2 хувь болж, эдийн засгийн үйл ажиллагааны эрчим саарав. Нэрлэсэн ДНБ 2020 оны байдлаар 37.5 их наяд төгрөгт хүрч 2015 оноос 1.6 дахин, нэг хүнд ногдох ДНБ 4.1 мянган ам.долларт хүрч 1.0 дахин өсөв.

Олон улсын валютын сангийн өргөтгөсөн санхүүжилтийн хөтөлбөрийн хүрээнд эдийн засгийг богино хугацаанд тогтворжуулж, цаашид тогтвортой өсөх суурийг тавих чиглэлд 2017-2020 онд баримтлах макро эдийн засгийн цогц бодлогыг тодорхойлон хэрэгжүүлсний үр дүнд макро эдийн засгийн орчин харьцангуй тогтворжиж, гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулагчдын итгэл сэргэж эдийн засгийн өсөлтийг дэмжив. Оюутолгойн зэсийн баяжмал дахь металлын агууламжийн нөлөө багасаж, уул уурхайн салбарын үйлдвэрлэл буурсан ч, төгрөгийн ханш харьцангуй тогтвортой хадгалагдаж уул уурхайн бус салбарын үйлдвэрлэл нэмэгдэж, эдийн засгийн өсөлтийг дэмжлээ.

Уул уурхайн салбарын 2016-2020 оны жилийн дундаж өсөлт -2.3 хувь болж, эдийн засгийн өсөлтийг жилд дунджаар 0.4 нэгж хувиар бууруулав. Үүнд, Оюу толгойн зэсийн баяжмал дахь металлын агууламжийн бууралт болон Ашигт малтмалын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгад орсон олон удаагийн өөрчлөлт нь хөрөнгө оруулалтын орчны тодорхой бус байдлыг нэмэгдүүлж, улмаар гадаадын хөрөнгө оруулалтын хэмжээ буурсан нь голлон нөлөөлөв.

Зураг 7.4. Ашигт малтмалын тухай хуульд орсон нэмэлт, өөрчлөлт (тоо)

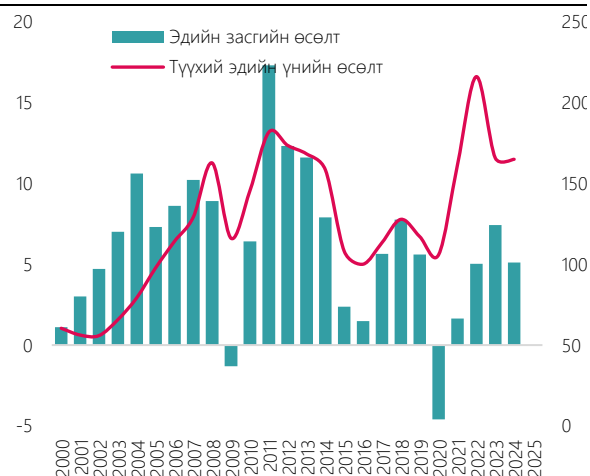
Эх сурвалж: Эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн систем

Уул уурхайн бус салбарын 2006-2010 оны жилийн дундаж өсөлт 4.3 хувь болж, эдийн засгийн өсөлтийг жилд дунджаар 3.6 нэгж хувиар дэмжив. Тухайлбал, байгаль цаг уур нөхцөл таатай байснаар хөдөө аж ахуйн салбарын

үйлдвэрлэл тогтвортой хадгалагдав. Экспортын тээвэр, импорт нэмэгдэж, транзит тээврийн хэлцлүүд эргэн сэргэснээр тээврийн салбарын үйлдвэрлэл нэмэгдэв. Боловсруулах салбарт жилд тус тус 1 сая тонн цемент үйлдвэрлэх хүчин чадалтай Монцемент ХХК, МАК Евро Цемент ХХК ашиглалтад орсноор төмөрлөг бус төмөрлөг бус эрдэс бодисоор хийсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл нэмэгдэж, боловсруулах салбарын үйлдвэрлэл нэмэгдсэн байна.

Эрэлт талаас авч үзвэл төсвийн орлого 2015 онд 4.7 хувиар, 2016 онд 2.4 хувиар буурснаар төрийн хэрэглээний өсөлт саарч 2015 онд 2.3 хувь болов. Эдийн засгийн дотоод идэвхжил муудаж, өрхийн хэрэглээ дөнгөж 1-2 хувиар өсөн, эдийн засаг 2015 онд ердөө 2.5 хувиар, 2016 онд 1.5 хувиар өсөж байжээ. Ингээд 2016 оноос түүхийн эдийн үнэ (голлон нүүрс) өссөнөөр экспорт нэмэгдсэний зэрэгцээ 2017 оноос Олон улсын валютын сангийн өргөтгөсөн санхүүжилтийн хөтөлбөрт хамрагдан төсвийн

Зураг 7.5. Түүхий эдийн үнийн индекс ба эдийн засгийн өсөлт

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

зардлыг бууруулах, хэмнэлтийн бодлого хэрэгжүүлэн эдийн засгийн дотоод орчин тогтворжив.

Мөн хөрөнгийн хуримтлал 2017 онд 31.6 хувиар, 2018 онд 52.1 хувиар өссөн нь эдийн засгийн сэргэлтэд түлхэц үзүүлж эхэлсэн. Үүнд түүхий

эдийн үнэ, экспортын эрэлт өндөр байсны нөлөөгөөр уул уурхайн салбар 2018 онд 5.4 хувиар өсөж, боловсруулах болон барилгын салбарууд 2018, 2019 онд сайн байсны нөлөөгөөр машин, тоног төхөөрөмж, барилгын материал болон нефтийн бүтээгдэхүүний худалдан авалт эрчимжсэн нь нөлөөлж байв.

Түүнчлэн 2012 оноос хойш өсөөгүй төсөвт байгууллагад ажиллагсдын цалинг 2018 оны 4 дүгээр улирал, 2019 оны 1 дүгээр сард тус бүр 8 хувиар шат дараатай нэмэгдүүлснээр 2019 онд төрийн албан хаагчдын бодит цалин 10 хувиар өсөж, өрхийн хэрэглээ 2018 онд 9.6 хувиар, 2019 онд 7.0 хувиар өсөв. Үүний зэрэгцээ худалдааны салбар 2019 онд 10.9 хувиар өсөж байв. Харин хэрэглээ, хөрөнгө оруулалтыг даган бараа, үйлчилгээний импорт 2018 онд 32.7 хувиар нэмэгдсэн нь өсөлтийг бууруулж байв.

Харин 2020 онд цар тахлын нөхцөл байдал үүсэж, эдийн засагт гадаад болон дотоод тодорхой бус байдал нэмэгдэв. Цар тахал, түүнтэй холбоотой хориг арга хэмжээнүүдийн нөлөө болон гадаад орчны тогтворгүй нөлөө, түүхийн эдийн үнийн бууралт, хил хаасан зэргээс үүдэн эдийн засаг 4.6 хувиар агшсан. Цар тахлыг цааш тархахаас сэргийлэн удаа дараа хөл хорио тогтоосноор үйлдвэрлэл, үйлчилгээ худалдааны салбар огцом агшиж, хэрэглээ хумигдаж байв.

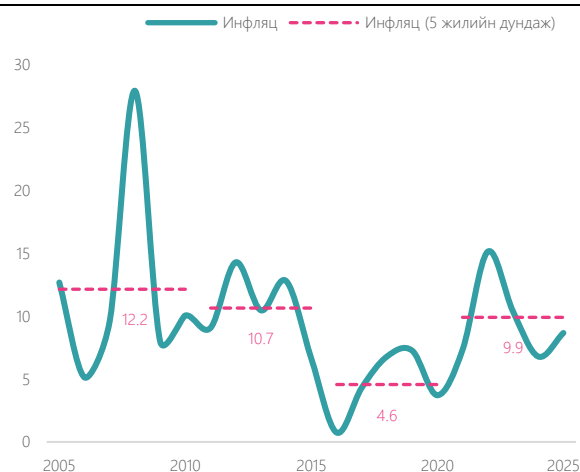
7.2. Инфляц

2006-2010 он

2006-2010 онд инфляц улсын хэмжээнд дунджаар 12.2 хувь гарсан нь өмнөх таван жилийн дунджаас 5.5 нэгж хувиар өндөр үзүүлэлт юм. Энэ хугацаанд шатахууны үнийн өсөлт, улирлын шинжтэй хүнсний барааны хомсдол, болон цалин, халамжийн өсөлт, төгрөгийн ханшийн сулрал зэрэг хүчин зүйлс инфляцад голлон нөлөөлжээ. 2006 онд махны үнэ ихээр хэлбэлзсэн, зохиомол үнийн хөөргөдөл үүссэн болон шатахууны үнэ өссөн нь инфляцад голлох нөлөөтэй байв. 2007 онд

дэлхийн зах зээл дээр улаан буудай, нефть, гурил, цагаан будаа зэрэг гол нэрийн бүтээгдэхүүний үнэ өссөн, мөн худалдааны түнш орнуудын инфляц нэмэгдсэн зэрэг нийлүүлэлтийн хүчин

Зураг 7.6. Инфляцын түвшин (хувь)

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

зүйлс инфляцын өсөлтөд нөлөөлсөн байна. Үүний зэрэгцээ төрийн албан хаагчдын цалин, халамжийн зардлын өсөлт, төгрөгийн ханшийн сулралын нөлөөгөөр эрэлт талаас инфляц өдөөгдөж 15.1 хувь хүртэл өсөв. 2007 оноос Монголбанк мөнгөний бодлогыг хэрэгжүүлэхэд мөнгөний бодлогын хүүг ашиглаж эхэлсэн бөгөөд инфляцын зорилтот түвшнийг нэвтрүүлж, зорилтод чиглэсэн бодлогын тохируулгыг хэрэгжүүлэх эхлэл тавигджээ. 2008 онд шатахууны үнэ оны туршид хэлбэлзэж, дундаж үнэ өмнөх онтой харьцуулахад 45.1 хувиар, цалин 30 гаруй хувиар өссөн зэрэг хүчин зүйлсийн нөлөөгөөр инфляц 22.1 хувь хүртэл өсөв. Харин 2009 онд дэлхийн санхүүгийн хямралын нөлөөгөөр эдийн засгийн идэвхжил саарч, өрхийн хэрэглээ хумигдан, төгрөгийн гадаад валюттай харьцах ханш чангарснаар инфляц 4.2 хувь хүртэл саарч, зарим саруудад инфляцгүй байв. 2010 онд Монгол Улс Олон Улсын Валютын Сантай хамтран “Стэнд-бай” хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж, мөнгөний бодлогын төлөв чангарснаар инфляц саарсан. Гэсэн хэдий ч 2009-2010 оны өвөл тохиосон цагаан зудын улмаас 9.7 сая мал хорогдож, махны нийлүүлэлт эрс бууран, махны үнэ улирлын хандлагаасаа

өндөрөөр өссөнөөр инфляц эргэн эрчимжсэн байна. Тухайлбал, инфляц 2010 оны эцэст 13 хувь байсны 5.9 нэгж хувийг мах дангаар бүрдүүлж байжээ.

2011-2015 он

2011-2015 онд Монгол Улсын хэмжээнд инфляц дунджаар 10.7 хувь байсан бөгөөд, гадаад зах зээл болон дотоод хүчин зүйлсийн нөлөөгөөр ихэнх үеүдэд зорилтот түвшнээс өндөр, хэлбэлзэл ихтэй байв. 2011 онд Хүний хөгжил сангийн мөнгөн тэтгэмж, төсвийн өндөр зардал, уул уурхайн хөрөнгө оруулалтын идэвхжил зэргээс эрэлтийн гаралтай инфляц идэвхжиж, шүлхий өвчин болон улирлын хандлагаас үүдэлтэйгээр махны үнэ өссөнөөр инфляц 2 оронтой тоонд хадгалагдсан байна. 2012 онд инфляц мах, хүнсний ногооны үнийн хэлбэлзэл, согтууруулах ундаа, тамхины бүлгийн үнийн өсөлтөөс шалтгаалан 17.8 хувь хүртэл өссөн бол сүүлийн хагас жилд алгуур буурчээ. 2012 онд Монголбанк болон Засгийн газар хооронд “Гол нэрийн бараа, бүтээгдэхүүний үнийг тогтворжуулах дунд хугацааны хөтөлбөрийг хамтран хэрэгжүүлэх харилцан ойлголцлын санамж бичиг”-ийг байгуулж, үнэ тогтворжуулах хөтөлбөрийн эхлэл тавигдсан. Мөн уг санамж бичгийн хүрээнд шатахууны жижиглэнгийн худалдааны үнийг тогтворжуулах дэд хөтөлбөр буюу “SIFS хөтөлбөр”-ийг баталж, хэрэгжүүлсэн байна. 2013 онд төгрөгийн ханш суларч, гадаад валютын урсгал буурснаар импортын инфляц өсөж, инфляц төв банкны зорилтоос давсан байна. Улмаар Монголбанк мөнгөний бодлогын тохируулгуудыг үе шаттай хийж, Засгийн газартай хамтран “Гол нэр төрлийн бараа, бүтээгдэхүүний үнэ тогтворжуулах хөтөлбөр”-ийг хэрэгжүүлж эхэлснээр хүнсний инфляц тогтворжиж эхэлсэн. Уг хөтөлбөр нь мах, гурил, шатахуун, барилгын материал зэрэг гол нэр төрлийн бүтээгдэхүүний нийлүүлэлтийг тогтвортой хангаж, улирлын шинжтэй үнийн хэлбэлзлийг бууруулах, нийлүүлэлтийн гаралтай

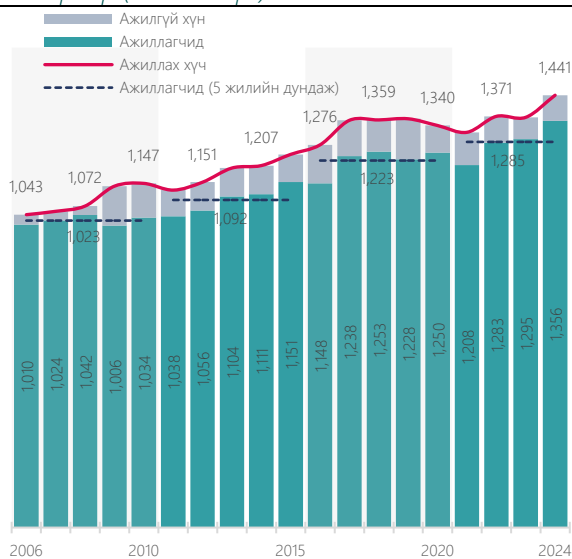
инфляцын дарамтыг бууруулахад чиглэжээ. 2014 онд төрийн зохицуулалттай зарим үйлчилгээний үнэ өсөхийн зэрэгцээ төсвийн зардлын тэлэлт, ханшийн сулралын нөлөөгөөр инфляц 2 оронтой тоонд хадгалагдсан байна. 2014 оны эцэст төв банкнаас бодлогын хүүг 13 хувьд хүргэж нэмэгдүүлэн мөнгөний хатуу бодлого баримтлав. 2015 онд бодлогын хүү өндөр хэвээр хадгалагдаж, төгрөгийн ханш тогтвортой байж, махны үнэ 36 хувиар буурч, нийлүүлэлт талаас дарамт буурснаар инфляц 1.9 хувь хүртэл буурч, нам түвшинд хадгалагдсан байна.

2016-2020 он

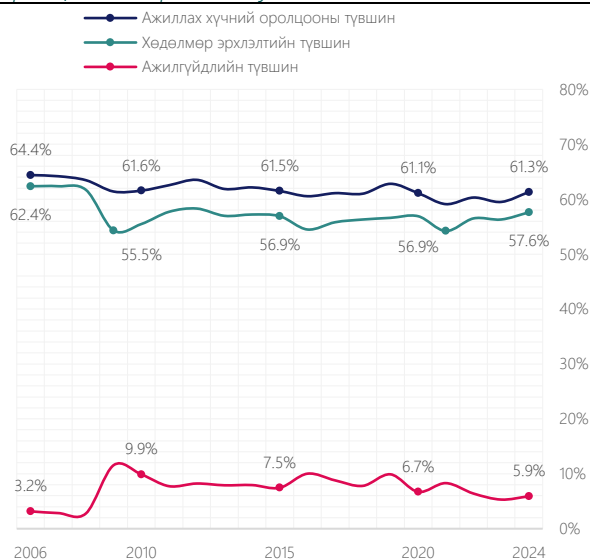
2016-2020 онд инфляц дунджаар 4.6 хувь байж, өмнөх 5 жилийн дунджаас 6.1 нэгж хувиар буурсан байна. Энэ 5 жилийн хугацаанд инфляцын төлөв байдал эрс өөрчлөгдөж, эдийн засгийн дотоод идэвхжил, төсвийн бодлого, нийлүүлэлт болон гадаад орчны хүчин зүйлсээс үүдэлтэйгээр инфляц өндөр хэлбэлзэлтэй байсан. 2016 онд эдийн засаг агшиж, өрхийн орлого буурсны зэрэгцээ хүнс, махны үнэ тогтвортой байснаар инфляц 1 орчим хувьд хадгалагдаж, зарим саруудад өргөн хэрэглээний бараа, үйлчилгээний үнэ бууралттай буюу дефляцитай байв.

Харин 2017 онд Олон Улсын Валютын Сангийн “Өргөтгөсөн санхүүжилтийн хөтөлбөр” хэрэгжиж эхэлснээр төсвийн сахилга бат болон татваруудад өөрчлөлт оржээ. Мөн эдийн засгийн дотоод идэвхжил нэмэгдэхийн зэрэгцээ улсын хэмжээнд хураасан ургацын хэмжээ буурч, автомашины татвар нэмэгдсэнээр машины үнэ өссөн нь инфляцыг нэмэгдүүлсэн байна. Хэдийгээр инфляц өмнөх оноос эрчимжсэн ч төв банкны зорилтот түвшинд хадгалагджээ. Цаашилбал, 2018 онд эдийн засгийн сэргэлтийн улмаас эрэлтийн инфляц эрчимжихийн зэрэгцээ нийлүүлэлтийн шалтгаантай инфляц өссөн байна. Тухайлбал, хатуу түлш, мах болон шатахууны үнэ огцом өсөж, инфляцын дийлэнх хэсгийн бүрдүүлжээ. 2019 оны эхний хагаст өндөр дотоод

Зураг 7.7. Ажиллагчдын тооны өөрчлөлт, салбараар (мянган хүн)

Зураг 7.8. Ажиллагчид (мян.хүн), ажиллах хүчний оролцооны түвшин (хувь)

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

эрэлт ба төсвийн зарлагын нөлөөгөөр инфляц өссөн ч хоёрдугаар хагаст эдийн засгийн идэвхжил буурч, үнийн өсөлт саарсан байна. Энэ онд махны үнэ огцом өсөхийн зэрэгцээ цахилгаан, дулаан, ус, сургалтын төлбөр зэрэг төрийн зохицуулалттай үйлчилгээний үнэ нэмэгдсэнээр инфляц өсжээ. Түүнчлэн, 2019 оны 5 дугаар сараас эхлэн төрөөс түүхий нүүрсийг сайжруулсан түлшээр орлуулж, нийлүүлэлт болон үнэд зохицуулалт хийснээр хатуу түлшний үнэ инфляцыг бууруулах нөлөөтэй байв.

Эцэст нь, 2020 онд дэлхий нийтийг хамарсан цар тахалтай холбоотойгоор хөл хорио тогтоож, эдийн засгийн дотоод эрэлт хумигдсан. Үүний зэрэгцээ шатахууны үнэ 400-500 төгрөгөөр буурч, сайжруулсан шахмал түлшийг 75 хувиар хямдруулсан нь инфляцыг нам дор түвшинд хадгалан, жилийн эцэст 2.3 хувьд хүргэжээ. Энэ үед төв банк мөнгөний бодлогын хүүг нийт 5 нэгж хувиар бууруулж, мөнгөний бодлогыг төлөвийг зөөлрүүлсэн байна.

7.3. Хөдөлмөр эрхлэлт

2006-2010 он

Хөдөлмөрийн насны хүн ам 2006 онд 1.6 сая байсан бол тус хугацаанд тогтмол өсөж 2010 онд 1.86 саяд хүрсэн байна. Харин дэлхийн эдийн засгийн хямралын нөлөөгөөр хөдөлмөрийн зах зээл тайлант хугацааны төгсгөлд савлагаатай байсан нь дараах үзүүлэлтүүдээс харагдаж байна: 2006-2008 онд 3 орчим хувьтай байсан ажилгүйдлийн түвшин 2009 онд 11.6 хувь, 2010 онд 9.9 хувьд хүрч огцом өссөн, ажиллах хүчний оролцооны түвшин 2006-2008 онд 63.5-64.4 хувьтай байсан бол 2009 онд 61.4, 2010 онд 61.6 болж буурсан, хөдөлмөр эрхлэлтийн түвшин мөн адил 2006-2008 онд 61.7- 62.4 хувьтай байсан бол 2009 онд 54.3, 2010 онд 55.4 хувьд хүрч буурсан байна.

Ажиллагчдыг салбарын бүтцээр авч үзвэл, 2006-2010 онд хөдөө аж ахуйн салбар дахь ажиллагчдын тоо 391.4 мянгаас 346.6 мянга болж, 45 мянгаар буурсан байна. Харин үйлчилгээний салбарт ажиллагчдын тоо тогтвортой өсөж, 218 мянгаас 296.6 мянгад хүрч нэмэгджээ. Үүнд эдийн засгийн бүтцийн өөрчлөлт, хотжилт болон үйлчилгээний эрэлт өссөн нь нөлөөлсөн байна. Уул уурхайн салбарын ажиллагчдын тоо 2006-2008 онд өсөж, 46 мянгад хүрсэн боловч хямралын нөлөөгөөр огцом буурч, 2010 онд 34.1

мянга болж буурсан. Мөн барилгын салбарын ажиллагчдын тоо 2008 онд 169 мянгад хүрээд, 2010 онд 146.2 мянга болж буурчээ. Харин боловсрол, эрүүл мэнд, цахилгаан, ус, тээвэр зэрэг салбаруудын ажиллагчдын тоо харьцангуй тогтвортой өсөлттэй байв.

Нөгөө талаас, 2006-2010 онд Монгол Улсад өргөн хүрээтэй халамжийн бодлого хэрэгжсэн нь өрхийн орлогыг богино хугацаанд нэмэгдүүлэхэд тодорхой хувь нэмэр оруулсан байна. Тухайлбал, “Эх орны хишиг”, “Тавантолгой”-н хувьцааны урьдчилгаа, хүүхдийн мөнгө, оюутны тэтгэлэг, шинээр гэр бүл болсон иргэдэд олгох нэг удаагийн дэмжлэг, ахмад настанд чиглэсэн тэтгэмж зэрэг олон төрлийн бэлэн мөнгөний шилжүүлэг өргөн хүрээнд хэрэгжсэн нь иргэдийн хэрэглээг нэмэгдүүлсэн боловч хөдөлмөрийн идэвхийг бууруулах эрсдэлийг дагуулсан байна.

Энэхүү эрсдэлийг бууруулах зорилгоор “Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үндэсний хөтөлбөр” болон “Ажлын байр нэмэгдүүлэх” төсөл хэрэгжиж, 2007-2010 оны хооронд нийт 160 мянга гаруй иргэн ажлын байранд зуучлагдсан байна. Мөн хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг үе шаттай нэмэгдүүлэх, төрийн албан хаагчдын цалинг өсгөх бодлого хэрэгжсэн бөгөөд ажил олгогчдын зардлын дарамтыг бууруулах зорилгоор нийгмийн даатгалын шимтгэлийн хувь хэмжээг 19 хувиас 10 хувь болгон бууруулсан нь хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжихэд эергээр нөлөөлжээ.

2011-2015 он

Монгол Улсын эдийн засгийн өндөр өсөлт гадаадын хөрөнгө оруулалтын хэлбэлзэл, уул уурхайн бүтээгдэхүүний үнийн савлагаа болон дотоодын төсвийн тэлэлтээс хамааран тус хугацаанд саарсан байна. Энэ нь хөдөлмөрийн зах зээлд шууд нөлөөлж, хөдөлмөр эрхлэлт буурах, ажилгүйдэл өндөр түвшинд хадгалагдах

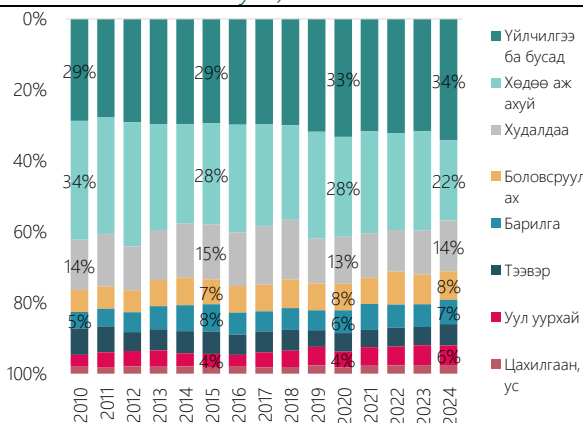
нөхцөлийг бүрдүүлжээ. 2011 онд эдийн засаг 17.3 хувиар өсөж, гадаадын хөрөнгө оруулалт огцом нэмэгдсэн боловч энэхүү өсөлт нь хөдөлмөрийн зах зээлд тогтвортой, байнгын ажлын байр бий болгож чадаагүй байна. Тодруулбал, 2011-2015 онд хөдөлмөрийн насны хүн ам 1.8 саяас 2.0 саяд хүрч, 200 мянгаар нэмэгдсэн боловч ажиллагчдын тоо 1.03 саяас 1.15 сая болж, 120 мянгаар нэмэгдсэн буюу харьцангуй бага өсөлттэй байв. Үүний үр дүнд хөдөлмөр эрхлэлтийн түвшин 2011 онд 57.7 хувь байсан бол 2015 онд 56.9 хувь болж буурчээ. Харин ажилгүйдлийн түвшин энэ жилүүдэд буурч 7-8 хувийн түвшинд хадгалагдсан хэдий ч хямралын өмнөх түвшиндээ хүртэл буураагүй юм. Үүнд уул уурхайгаас бусад салбарт шинээр ажлын байр төдийлөн нэмэгдээгүй, үйлчилгээний салбарт шинээр бий болсон ажлын байр ихэвчлэн улирлын шинжтэй, албан бус хөдөлмөр эрхлэлт давамгайлсан байдаг нь нөлөөлсөн байна.

Хөдөлмөрийн зах зээлийн нөхцөл байдал сайнгүй энэ онуудад төрөөс хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих бодлого баримталсан. Тухайлбал, “Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих”, “Малчдын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих”, “Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих”, “Ахмад мэргэжилтний зөвлөх үйлчилгээг хөгжүүлэх” зэрэг хэд хэдэн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлсэн байна. Эдгээр хөтөлбөрүүдэд жил бүр дунджаар 63 мянган¹⁷ хүн хамрагджээ.

Ажиллагчдыг салбарын бүтцээр авч үзвэл, хөдөө аж ахуйн салбарын ажиллагчдын тоо 2011 онд 343 мянга байсан бол 2015 онд 327 мянга болж 16 мянгаар буурсан байна. Үүнд салбарын бүтээмж сул, бусад салбарын цалингийн өсөлт; хөдөө орон нутаг дахь эрүүл мэнд, боловсролын чанар, хүртээмжийн ялгаатай байдал зэргээс шалтгаалсан дотоод шилжих хөдөлгөөн, хотжилт нэмэгдсэн гэх мэт хүчин зүйлс нөлөөлсөн байх

¹⁷ Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хөтөлбөрийн агуулга, үр дүнгийн үнэлгээний тайлан, 2023 он

Зураг 7.9. Ажиллагчдын тоо, салбараар (нийт ажиллагчдад эзлэх хувь)

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

талтай. Үйлчилгээний салбарын ажиллагчдын тоо 2011 онд 444 мянга байсан бол 2015 онд 523 мянгад хүрснээр хамгийн их ажиллагчтай салбар болов. Гэвч энэхүү өсөлт нь ихэвчлэн улирлын шинж чанартай, түр ажлын байр давамгайлсан тул тогтвортой хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлээгүй байна. Тодруулбал, хөдөө аж ахуйгаас бусад салбар дахь албан бус хөдөлмөр эрхлэлт 2011-2015 онд 135 мянгаас 205 мянга болж, 52 хувиар өссөн үзүүлэлттэй байна. Харин уул уурхайн салбарын ажил эрхлэлт гадаад зах зээлийн шокод мэдрэмтгий байв. 2011 онд 45 мянга байсан уул уурхайн салбарын ажиллагчдын тоо 2013 онд 50 мянга хүрсэн бол түүхий эдийн үнийн уналттай үед буюу 2015 онд 43 мянгад хүрч буурсан байна.

2016-2020 он

Энэ хугацаанд хөдөлмөрийн насны хүн амын өсөлт, ажиллах хүчний оролцооны түвшин, хөдөлмөр эрхлэлтийн түвшин зэрэг хөдөлмөрийн зах зээлийн үзүүлэлтүүд өсөх хандлагатай байв. Ажил эрхлэлт харьцангуй тогтвортой байсан ч эдийн засгийн мөчлөгийн савлагаа болон цар тахлын нөлөөгөөр ажилгүйдлийн түвшин богино хугацаанд хэлбэлзэлтэй байв. Гэвч Үндэсний статистикийн хорооны "Ажиллах хүчний судалгаа"-ны түүврийн аргачлалд өөрчлөлт орсон тул 2019 оноос хойших үзүүлэлтүүдийг өмнөх оны

үзүүлэлтүүдтэй шууд харьцуулах боломж хязгаарлагдмал гэдгийг анхаарах нь зүйтэй.

Ажиллагчдын ажиллаж буй салбарын бүтцийн хувьд үйлчилгээний салбар тогтвортой өсөлттэй байсан бөгөөд 2016 оны байдлаар нийт ажиллагчдын 29.9 хувийг бүрдүүлж байсан бол 2020 оны байдлаар 33 хувьд хүрч хамгийн их ажиллагчидтай салбар болов. Нөгөө талаас хөдөө аж ахуйн салбарт ажиллагчдын тооны бууралтад эдийн засаг, нийгмийн хүчин зүйлээс гадна байгалийн хүчин зүйл болох ган, зуд нөлөөлж 2016 онд нийт ажиллагчдын 30.4 хувь буюу хамгийн их ажиллагчтай салбар байсан бол 2020 онд 28 хувьд хүрч буурсан байна. Түүнчлэн худалдааны салбарын хөдөлмөр эрхлэлт 2018 он хүртэл өсөж нийт ажиллагчдын 17 хувийг бүрдүүлж байсан бол цар тахлын нөлөөгөөр буурч 2020 оны байдлаар нийт ажиллагчдын 13 хувийг бүрдүүлэв.

Тус хугацаанд хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээ гурван удаа дараах байдлаар шинэчлэгдсэн байна: 2016 онд 192 мянган төгрөгөөс 2017 онд 240 мянга, 2019 онд 320 мянга, 2020 онд 420 мянган төгрөг болжээ. Үүний зэрэгцээ Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сангаас жил бүрийн орлогын 60-70 хувийг ажлын байр хадгалах болон шинээр бий болгоход зориулж, залуучууд, эмэгтэйчүүд, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тусгай хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлжээ. Тухайлбал, 2016-2020 онд нийт 12 хөтөлбөр, 46 арга хэмжээ батлагдсан байна. Түүнчлэн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих нийтлэг үйлчилгээний хүрээнд ажил мэргэжлийн чиг баримжаа олгох, зөвлөгөө өгөх, ажилд зуучлах үйлчилгээг зохион байгуулсан. Тодруулбал, ажил мэргэжлийн чиг баримжаа олгох, зөвлөх үйлчилгээнд 2017-2020 онд нийт 364 мянган хүн хамрагдаж, ажилд зуучлах үйлчилгээгээр 2017 онд 45.7 мянга, 2019 онд 44.1 мянган хүнийг ажилд зуучилсан бол 2020 онд цар тахлын нөлөөгөөр 33.1 мянга болж буурсан байна. Гэсэн хэдий ч ажил хайгчдын

тоотой харьцуулахад ажилд зуучлагдсан иргэдийн тоо харьцангуй өндөр байсан нь зуучлалын үйлчилгээ тогтвортой, үр дүнтэй байсныг харуулж байна.

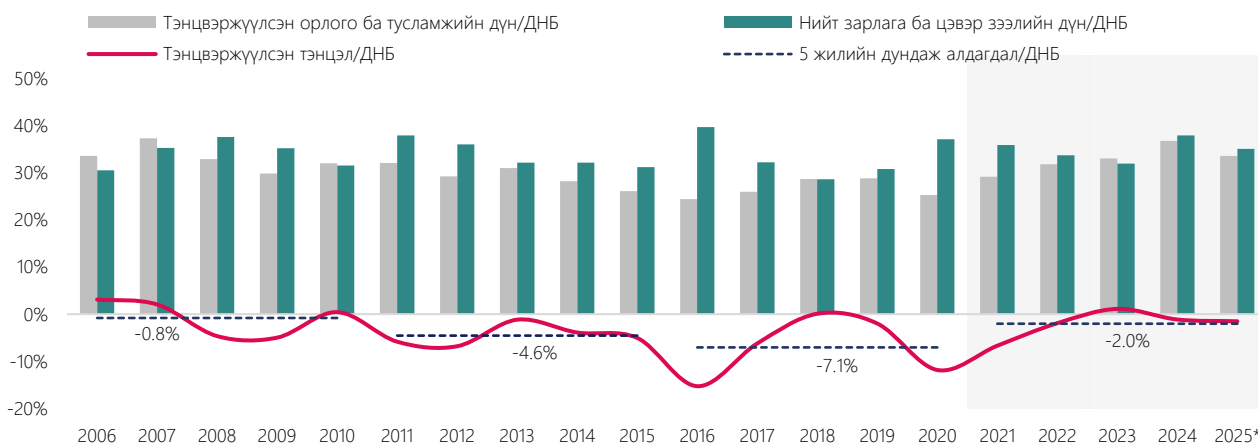
7.4. Нэгдсэн төсөв

Дэлхийн санхүүгийн хямралаас үүдэлтэй түүхийн эдийн үнэ хэлбэлзэж, нэгдсэн төсвийн орлого өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 2009 онд 7.6 хувь, 2015 онд 5.3 хувь, 2016 онд 2.5 хувь, мөн цар тахлын хүндрэлтэй нөхцөлөөс улбаатай 2020 онд 13.3 хувиар тус тус буурсан байна. Тус үзүүлэлт бусад жилүүдэд өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад дунджаар 30 орчим хувиар өссөн байна.

эдийн үнийн хэлбэлзэл ихтэй байснаар 2009 онд нэгдсэн төсвийн орлого 2.0 их наяд төгрөг болж, өмнөх оны мөн үеэс 7.6 хувиар буурсан байна. “Оюутолгой” төслийн гэрээ байгуулагдсанаар уул уурхайн салбарын хөрөнгө оруулалт нэмэгдэж, төсвийн орлого 2010 онд өмнөх онтой харьцуулахад 56.7 хувиар өссөн байна.

Төсвийн нийт зарлага 2006-2010 онд төрийн албан хаагчийн цалингийн сүлжээ, доод жишгийг таван удаа шинэчлэн тогтоосноор цалин, хөлсний зардал өссөн. Мөн хөрөнгө оруулалтын зардал өссөнтэй холбоотой 2006-2010 онд нийт зарлага дунджаар 34.2 хувиар өссөн байна. Зардлын бүтцээр авч үзвэл, нийт зардалд эзлэх урсгал зардлын хэмжээ дунджаар

Зураг 7.10. Нэгдсэн төсвийн үндсэн үзүүлэлтүүд (ДНБ-д эзлэх хувь)

Эх сурвалж: Сангийн яам

2006-2010 он

Нэгдсэн төсвийн орлого 2006-2010 онд дунджаар 32.8 хувь буюу ДНБ-ий 33.2 хувийг, төсвийн зарлага мөн онуудын дунджаар 34.2 хувь буюу ДНБ-ий 34.0 хувьд тус тус хүрсэн байна.

Нэгдсэн төсвийн нийт орлого 2006 онд зэс, алтны үнийн өсөлтийн нөлөөгөөр 1.3 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх оны мөн үеэс 61.5 хувиар нэмэгдсэн нь өмнөх 5 жилийн дунджаас 3 дахин өндөр үзүүлэлтэд хүрсэн байна. Дэлхийн зах зээл, зэсийн үнийн өсөлт 2007-2008 онд үргэлжилж, уул уурхайн салбар орлого нэмэгдсэнээр төсвийн орлогын өсөлтийг дэмжсэн байна. Дэлхийн санхүүгийн хямралаас үүдэн түүхийн

76-80 хувь, хөрөнгө оруулалтын зардлын хэмжээ дунджаар 20-24 хувь тус тус байна. Зээлийн хүүгийн зардал төсвийн нийт зарлагын дүнд эзлэх хэмжээ дунджаар 1-2 хувьд тогтвортой хадгалагдсан байна. Төсвийн тэнцэл 2006 онд 124.5 тэрбум төгрөг буюу ДНБ-ий 3.1 хувь, 2007 онд 102.0 тэрбум төгрөг буюу ДНБ-ий 2.1 хувь, 2010 онд 41.8 тэрбум төгрөг буюу ДНБ-ий 0.4 хувийн ашигтай байсан бол 2008 онд 305.7 тэрбум төгрөг буюу ДНБ-ий 4.7 хувь, 2009 онд 328.6 тэрбум төгрөг буюу ДНБ-ий 5.0 хувийн тус тус алдагдалтай гарсан байна.

2011-2015 он

Нэгдсэн төсвийн орлого 2011-2015 онд дунджаар 15.0 хувиар өсөж, ДНБ-ий 29.9 хувь, төсвийн зарлага дунджаар 20.2 хувиар өсөж, ДНБ-ий 33.9 хувьд тус тус хүрсэн байна.

Уул уурхайн голлох түүхий эдийн дэлхийн зах зээлийн үнэ тасралтгүй буурснаар төсвийн орлого төвлөрөлтөд сөргөөр нөлөөлжээ. Тухайлбал, нэгдсэн төсвийн нийт орлого 2011 онд ДНБ-ий 33.9 хувь байсан бол 2015 онд ДНБ-ий 26.1 хувь болж буурсан байна. Засгийн газраас төсвийн орлогыг нэмэгдүүлэх, далд эдийн засгийг бууруулах, татварын ил тод байдлыг сайжруулах хүрээнд татварын бааз суурийг тэлж, системийн шинэчлэлийг хийж, төсвийн хяналтыг сайжруулсан байна. Тухайлбал, нэмэгдсэн өртгийн албан татварын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга 2015 оны 7 дугаар сард батлагдаж, иргэд НӨАТ-ын баримтаар 2 хувийн буцаан олголт авах, сугалаанд хамрагдах хуулийн зохицуулалт нэвтэрсэн нь татварын орлогыг өмнөх таван жилтэй харьцуулахад хоёр дахин өсөхөд голлон нөлөөлсөн байна. Мөн зарим бүтээгдэхүүний өсөлтийн албан татварын тухай хуулийг 2011 онд хүчингүй болгож, өсөн нэмэгдэх АМНАТ-ийн хууль хэрэгжиж эхэлсэн нь төсвийн орлогыг нэмэгдүүлсэн байна.

Төсвийн нийт зарлага 2011 онд 5.0 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх оны мөн үеэс 62.2 хувиар өссөн бөгөөд үүнд авто зам, эрчим хүч, цахилгаан дулаан, барилга, хот байгуулалт, дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлсэн нь голлон нөлөөлсөн байна. Мөн нийгмийн халамж, хөрөнгийн зардал 2011-2015 онд өмнөх таван жилийн дунджаас 3 дахин ихэссэн үзүүлэлттэй байна. Төсвийн зардал өсөхөд уул уурхайн салбарын өсөлт, 2012 оны сонгуулийн өмнөх амлалт, хүний хөгжил сангаас бэлэн мөнгө тараасан зэрэг хүчин зүйлс голлон нөлөөлсөн. Төсвийн зарлагын хувьд 2015 онд өмнөх оны мөн үеэс 6.6 тэрбум төгрөгөөр буурснаас бусад жилүүдэд дунджаар 25.2 хувийн өсөлттэй байжээ. Тус бууралтад төсвийн тухай хуульд нийцүүлэн

зарим хөрөнгө оруулалт, хөтөлбөр, урамшууллын зардлыг танаж, шинэ төсөл эхлүүлэхийг хориглосон нь голлох нөлөө үзүүлсэн байна. Уул уурхайн хөрөнгө оруулалтын оргил үе буюу 2011 оны түүхэн өндөр өсөлтийн дараа түүхий эдийн үнэ ба гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт огцом буурснаас үүдэн эдийн засгийн өсөлт саарч, төсвийн алдагдал нэмэгдэж тус хугацаанд таван жил дараалан төсөв алдагдалтай гарсан бөгөөд дунджаар ДНБ-ий 4.6 хувьтай тэнцсэн байна.

Төсвийн хууль эрх зүйн шинэчлэл, нийгмийн халамж, хөрөнгө оруулалтын зарцуулалтаар эдийн засгийн өсөлт түр хугацаанд дэмжигдсэн ч, түүхий эдийн үнэ унаснаар төсвийн орлого тасарч, зарлага өндөр түвшинд хэвээр үлдсэн байна. Тус хугацаанд төсвийн алдагдал тогтмол өндөр, өрийн дарамт огцом нэмэгдсэн бөгөөд төсвийн бодлого уул уурхайн мөчлөгөөс шууд хамааралтай байсан тул үр дүнд суурилсан төсөв онолын хувьд нэвтэрсэн ч практикт бодит нөлөө үзүүлээгүй байна.

2016-2020 он

Нэгдсэн төсвийн орлого 2016-2020 онд дунджаар 13.3 хувиар өсөж, ДНБ-ий 30.6 хувийг, төсвийн зарлага 2016-2020 онд дунджаар 15.1 хувиар өсөж, ДНБ-ий 33.7 хувьд тус тус хүрсэн байна.

Дэлхийн зах зээл дээрх түүхий эдийн үнэ буурснаар 2012-2016 онд үргэлжлэн зэс, нүүрсний үнэ түүхэн доод түвшинд хүрч, нэгдсэн төсвийн нийт орлого 2016 онд ДНБ-ий 24.4 хувьд хүрсэн. Эдийн засгийн хүндрэлтэй нөхцөл байдалтай уялдуулан 2017 онд ОУВС-ийн өргөтгөсөн санхүүжилтийн хөтөлбөрт хамрагдсанаар эдийн засаг тогтворжиж, төсвийн орлого өссөн. Мөн дэлхийн зах зээл дээрх нүүрсний үнэ болон эрэлт нэмэгдэж, 2017-2019 онд аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татвар дунджаар 49.3 хувь, нэмэгдсэн өртгийн албан татвар дунджаар 30.3 хувиар өссөн нөлөөгөөр

төсвийн нийт орлого 2019 онд 12.0 их наяд төгрөг буюу ДНБ-ий 31.8 хувьд хүрсэн байна.

Цар тахлын эсрэг үе шаттай хөл хорио, хязгаарлалтуудыг 2020 онд тогтоосноос үүдэн бизнесийн идэвхжил саарч, гол нэрийн эрдэс бүтээгдэхүүний экспортын хэмжээ буурсан. Улмаар нэгдсэн төсвийн нийт орлого уул уурхай, бөөний худалдаа зэрэг голлох салбаруудын орлого тасалдсан шалтгаанаар 2020 онд 10.4 их наяд төгрөг болж, өмнөх оны мөн үеэс 13.3 хувиар буурсан байна.

Нэгдсэн төсвийн нийт зарлага 2016 онд хөрөнгө оруулалтын зардлын өсөлтийн нөлөөгөөр ДНБ-ий 39.7 хувьд хүрч, түүхэн хамгийн өндөр түвшинд хүрсэн байна. ОУВС-ийн “Өргөтгөсөн санхүүжилтийн хөтөлбөр”-т хамрагдсанаар төсвийн алдагдлыг үе шаттайгаар бууруулах, үр ашиггүй зардлыг танах үүрэг хүлээснээр нийт зарлагын дүн 2017 онд өмнөх оны мөн үеэс 5.0 хувиар буурсан ба бусад жилүүдэд өсөлтийн хандлага хадгалагдсан байна. Төсвийн нийт зарлагын бүтцийг авч үзвэл тус 5 жилд урсгал зардал дунджаар 70-79 хувь, хөрөнгө оруулалтын зардал 18-26 хувийг эзэлж байна. 2012-2015 онд Засгийн Газрын авсан гадаад зээл (Чингис, Самурай, Евро бонд)-ийн эргэн төлөлт, хүүгийн дарамт 2016 оноос эхлэн нэмэгдэж, зээлийн үйлчилгээний төлбөр 2016-2020 онд нийт зардлын 7-13 хувийг эзэлж байсан. Улмаар 2018 онд нэгдсэн төсвийн тэнцвэржүүлсэн тэнцэл ДНБ-ий 0.1 хувийн ашигтай, бусад жилүүдийн хувьд төсвийн алдагдал 2016 онд түүхэн доод түвшинд буюу 15.3 хувь, 2017 онд 6.2 хувь, 2019 онд 2.0 хувь, 2020 онд 11.9 хувийн тус тус алдагдалтай гарсан байна.

7.5. Гадаад худалдаа

Монгол Улсын 2006-2020 он хүртэлх гадаад худалдааны хураангуй дүгнэлт.

2006-2010 он

2006-2010 онд гадаад худалдааны нийт бараа эргэлт дунджаар 4.6 тэрбум ам.доллар, худалдааны тэнцэл дунджаар 260 сая ам.долларын алдагдалтай байв.

2005 оноос эхэлсэн түүхий эдийн үнийн огцом өсөлтийн нөлөөгөөр Монгол Улсад чиглэсэн гадаадын хөрөнгө оруулалт эрчимжиж, 2006 онд нүүрс, газрын тос, төмрийн хүдэр зэрэг бүтээгдэхүүний экспорт өмнөх оноос хоёр дахин өссөн байна. Үүний үр дүнд уул уурхайн гаралтай бүтээгдэхүүн нийт экспортын 75 орчим хувийг эзэлж, 2006-2008 онд нийт экспорт жил бүр дунджаар 30 орчим хувиар өссөн байна.

Гэвч 2008-2009 онд дэлхийн санхүү, эдийн засгийн хямралын улмаас зэсийн баяжмалын үнэ 40 хувь, газрын тосны үнэ 38 хувь, нүүрсний үнэ 5 хувиар тус тус буурч, 2009 онд экспортын орлого 26 хувиар агшсан байна. Харин 2010 онд “Эрдэнэс Тавантолгой” ХК үйл ажиллагаагаа эхлүүлснээр нүүрсний экспортын биет хэмжээ хоёр дахин нэмэгдэж, нийт экспортын орлого өмнөх оноос 54 хувиар өссөн байна.

Импортын бүтцийн хувьд машин, механик, тоног төхөөрөмж, авто тээврийн хэрэгсэл болон нефтийн бүтээгдэхүүний импорт нийт импортын 41.7 хувийг бүрдүүлсэн байна.

2011-2015 он

Гадаад худалдааны нийт бараа эргэлт 2011-2015 онд дунджаар 10.5 тэрбум ам.доллар, худалдааны тэнцэл дунджаар 960 сая ам.долларын алдагдалтай байсан.

2011 онд “Оюутолгой” зэрэг уул уурхайн томоохон төслүүд хэрэгжиж, гадаад шууд хөрөнгө оруулалт нэмэгдсэн. Үүний үр дүнд зэсийн баяжмал, нүүрсний экспортын биет хэмжээ 26-27 хувиар өсөж, нийт экспортын орлого 64 хувиар нэмэгдэж, түүхэн дээд түвшинд хүрсэн.

Гэвч АНУ-ын ипотекийн зах зээлийн уналтаас үүдэлтэй дэлхийн эдийн засгийн хямралын дам нөлөөгөөр БНХАУ-ын гадаад эрэлт буурч, түүхий эдийн үнэ 2012 оноос эхлэн буурч эхэлсэн. Улмаар 2012-2013 онд экспортын гол бүтээгдэхүүний биет хэмжээ тогтвортой байсан ч, дэлхийн зах зээл дээрх үнийн бууралтаас шалтгаалан экспортын орлого хоёр жил дараалан буурсан байна. Харин 2013 онд "Оюутолгой"-н зэсийн баяжмалын олборлолт эхэлснээр 2014-2015 онд зэсийн баяжмалын экспорт хоёр дахин нэмэгдэж, нийт экспортын орлого 20 орчим хувиар өссөн байна.

Төсвийн бодлогын хувьд хүний хөгжлийн сангаас 2010 онд иргэн бүрд 120 мянган төгрөг, 2011 онд 252 мянган төгрөг бэлнээр олгож, мөн орон сууцны хөнгөлөлт, оюутны сургалтын төлбөрийн дэмжлэг зэрэг төсвийн тэлэх бодлого хэрэгжсэн нь импортын барааны урсгалыг огцом нэмэгдүүлсэн байна. Мөн уул уурхайн томоохон төслүүдийн бүтээн байгуулалттай холбоотойгоор тоног төхөөрөмж, барилгын материалын импорт эрс нэмэгдэж, 2011 онд импортын урсгал хоёр дахин өссөн байна. Гэвч бүтээн байгуулалтын идэвхжил буурсантай холбоотойгоор 2014 оноос импорт буурч, 2015 онд импорт 3.8 тэрбум ам.доллар болж, 2011 оноос 42 хувиар буурсан байна.

2016-2020 он

Монгол Улсын гадаад худалдаанд 2016-2020 онд анх удаа таван жил дараалан ашигтай тэнцэл бүртгэгдсэн. Энэ хугацаанд гадаад худалдааны нийт бараа эргэлт дунджаар 11.7 тэрбум ам.доллар, худалдааны тэнцэл дунджаар 1.7 тэрбум ам.долларын ашигтай байв.

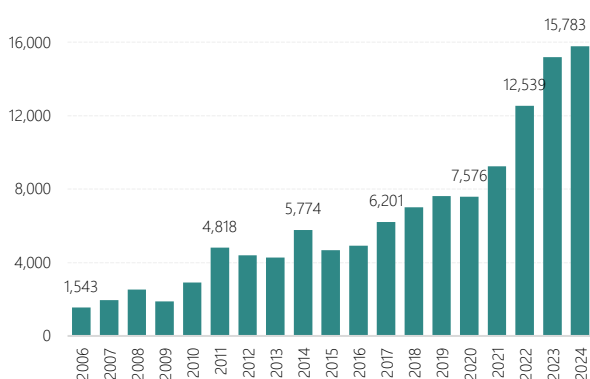
2015-2016 онд нүүрсний үнэ тонн тутамд 40 ам.доллар болж, сүүлийн 10 жилийн доод түвшинд хүрснээр нийт экспортын өсөлт саарсан. Харин 2017-2019 онд голлох түүхий эдийн үнэ өсөж, гадаад эрэлт сайжирснаар нүүрс, зэсийн баяжмалын экспорт тасралтгүй нэмэгдэж, нийт

экспортын орлого жил бүр 10-20 орчим хувиар өссөн байна.

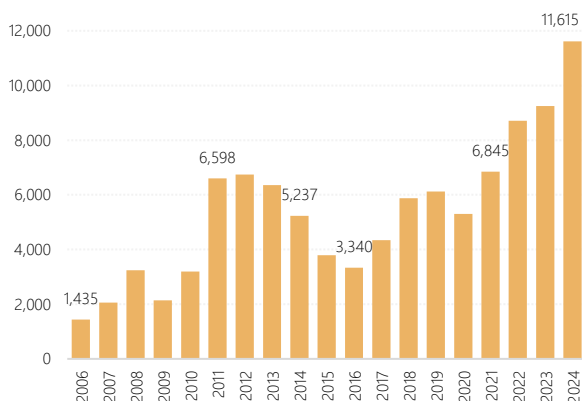
2020 онд цар тахлын улмаас хилийн хязгаарлалт, логистикийн доголдол үүсэж, экспортын орлого буурсан.

Импортын хувьд, 2017 оноос "Оюутолгой"-н хөрөнгө оруулалтын нөлөө буурч, дотоодын эдийн засгийн сэргэлттэй холбоотойгоор импорт дөрвөн жил дараалан буурсан уналтаас сэргэсэн. Үүний үр дүнд импорт 30 хувиар өсөж, 4.3 тэрбум ам.долларт хүрсэн бөгөөд уг өсөлт 2020 он хүртэл хадгалагдсан. Гэсэн хэдий ч цар тахлын улмаас эрэлт саарч, хилийн хязгаарлалт, тээврийн доголдлоос шалтгаалан импортын урсгал дахин буурсан байна.

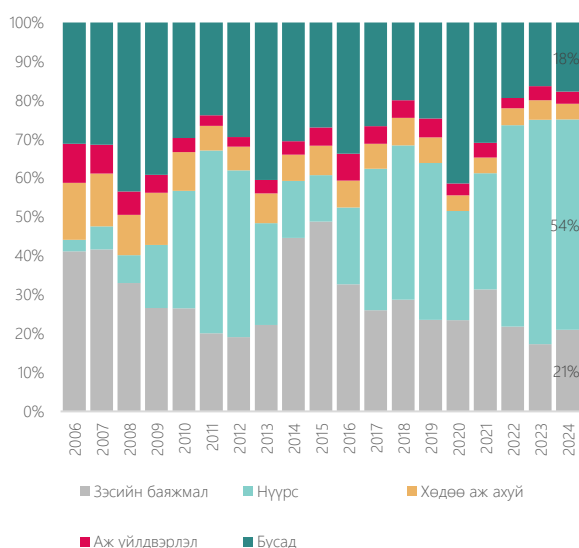
Зураг 7.11. Экспорт (сая ам.доллар)

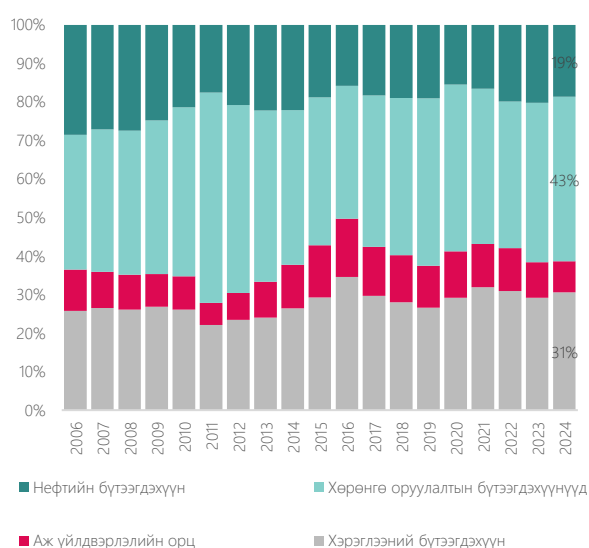
Зураг 7.12. Импорт (сая ам.доллар)

Зураг 7.13. Экспортын бүтэц (хувь)

Зураг 7.14. Импортын бүтэц (хувь)

Эх сурвалж: Гаалийн ерөнхий газар

7.6. Төлбөрийн тэнцэл

Монгол Улсын 2006-2020 он хүртэлх төлбөрийн тэнцлийн хураангуй дүгнэлт.

2006-2010 он

Төлбөрийн тэнцэл 2006-2010 онуудад харьцангуй тогтвортой ашигтай байв.

Манай улс руу чиглэсэн гадаадын хөрөнгө оруулалт 2006 оноос нэмэгдэн, дэлхийн зах зээл дээр экспортын гол нэрийн бүтээгдэхүүнүүдийн үнэ өндөр байж урсгал данс эерэг гарснаар төлбөрийн тэнцэл 389 сая ам.долларын ашигтай байв. Ингэснээр гадаад валютын цэвэр албан

нөөц 687.3 сая ам.долларт хүрч 5 сарын импортын хэрэгцээг хангах түвшинд байв. Мөн 2006 оны эцэст төгрөгийн ам.доллартой харьцах ханш 1,165 төгрөгт хүрсэн нь оны эхнээс 4.6 хувиар чангарсан үзүүлэлт юм. Гадаад болон дотоод нөхцөл байдал тогтвортой байснаар 2007 онд гадаад валютын албан нөөц 5.4 сарын бараа, үйлчилгээний импортыг хангах түвшинд байж төгрөгийн ханш тогтвортой байв.

Гэвч, 2008 онд дэлхийн зах зээл дээр нефтийн бүтээгдэхүүний үнийн өсөлт эрчимтэй явагдсанаар импорт 57 хувиар өсөв. Түүнчлэн дэлхийн санхүү, эдийн засгийн хямралтай холбоотойгоор мөнгөн гуйвуулга, гадаад зээл

болон хөрөнгө оруулалт буурч, гадаад валютын орох урсгал тасалдаж, нөгөө талаа манай улсын экспортын голлох бүтээгдэхүүн зэсийн үнийн огцом уналт зэргийн нөлөөгөөр төлбөрийн тэнцэл 238 сая ам.долларын алдагдалтай гарч, гадаад валютын албан нөөц 637 сая ам.доллар хүрсэн нь бараа, үйлчилгээний импортын 2.6 сарын хэрэгцээг хангах буюу 3 сарын хэрэгцээнээс доош орсон. Гадаад валютын огцом буурснаар 2008 оны эцсийн байдлаар төгрөгийн ам.доллартой харьцах ханш 8.3 хувиар суларч, 1,268 төгрөгт хүрэв. Төгрөгийн ханш хүчтэй сулрахад гадаад нөхцөл байдлаас гадна дотоод зохиомол эрэлт хүчтэй нөлөөлөв. Эдийн засаг дах зохиомол эрэлтийг удирдах, зах зээлийн гажуудлыг арилгах хүрээнд 2009 оны 4 дүгээр сараас Монгол банк хязгаарлалт хийж, стратегийн ач холбогдол бүхий импортын барааны гүйлгээг хийх зарчимд шилжсэн. Ингэснээр нефтийн бүтээгдэхүүн, эрчим хүч, нэн яаралтай эм, хүнс зэрэг эдийн засгийн ач холбогдол өндөртэй барааны хомсдолд ороогүй.

ОУВС-аас “Стэнд-бай” хөтөлбөрийн 229.2 сая ам.долларын зээл, бусад хандивлагч орнуудын Засгийн газраас 151.3 сая ам.доллар болон Оюутолгой төслийн 100 сая ам.долларын орж ирснээр гадаад валютын албан нөөц нэмэгдэж 1,327 сая ам.доллар буюу 7 сарын бараа үйлчилгээний импортыг хангах түүхэн дээд түвшинд хүрсэн.

Эдийн засгийн өсөлт 2010 онд 6.1 хувьд хүрч сэргэн, үйл ажиллагаа идэвхжиж импорт 49.7 хувиар өссөнөөр урсгалт дансны алдагдал 932 сая ам.долларт хүрэв. Гэвч нөгөө талаас гадаадыг шууд хөрөнгө оруулалт 2.8 дахин нэмэгдэж, багцын хөрөнгө оруулалт 879 сая ам.долларын ашигтай байснаар хөрөнгийн, санхүүгийн данс 1,250 сая ам.долларын ашигтай гарч, төлбөрийн тэнцэл эерэг байв. 2010 эцэст гадаад валютын албан нөөц 2,289 сая ам.долларт хүрсэн нь 6.5 сарын төлбөрийг гүйцэтгэх хэмжээнд хүрэлцэхээр байв. Түүнчлэн төгрөгийн

ам.доллартой харьцах ханш 2010 онд 13 хувиар чангарч 1,257 төгрөгт хүрсэн.

2011-2015 он

Гадаад худалдаа, тэр дундаа импортын бараа, бүтээгдэхүүн 2011-2015 онуудад огцом нэмэгдсэнтэй холбоотойгоор урсгал дансны алдагдал нэмэгдсэн ч гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт болон Хөгжлийн банк, Засгийн газрын бондын нөлөөгөөр хөрөнгийн данс нэмэгдсэнээр төлбөрийн тэнцэл ашигтай байна

Эдийн засаг 2011 онд 17.3 хувиар, гадаад худалдааны бараа эргэлт 83.1 нэмэгдсэн нь эдийн засаг ихээхэн өргөжсөнийг илэрхийлж байна. Оюу Толгой зэсийн ордын бүтээн байгуулалт, тоног төхөөрөмж нийлүүлэхтэй холбоотойгоор импортын өсөлт өндөр байснаар урсгал данс 2,757 сая ам.долларын алдалтай байсан ч хөрөнгө, санхүүгийн данс 2,864 сая ам.долларын ашигтай байснаар төлбөрийн тэнцэл 28 сая ам.долларын ашигтай байв. Гадаад валютын нөөц 2,458.4 сая ам.доллар буюу түүхэн дээд түвшинд хүрсэн ч импортын сарын хэрэглээ өндөр байснаар 4.3 сарын төлбөрийг гүйцэтгэхээр байв.

Урсгал дансны алдагдал 2012 оноос улам тэлж 3,362 сая ам.долларт хүрч 22 хувиар өссөн ч хөрөнгө, санхүүгийн дансны ашиг 4,929 сая ам.долларт гарч 72 хувиар өссөн байна. Гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтаас гадна Хөгжлийн банкны 578 сая ам.долларын бонд, Худалдаа хөгжлийн банкны 300 сая ам.долларын бонд, Засгийн газрын 1,500 сая ам.долларын бондын нөлөөгөөр валютын орох урсгал өндөр байв. Улмаар гадаад валютын албан нөөц 4.1 тэрбум ам.долларт хүрч 30 хувиар өсөв.

Урсгалт тэнцлийн алдагдал 2013 онд 6 хувиар буурсан ч гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт, багцын хөрөнгө оруулалт буурснаар хөрөнгө, санхүүгийн дансны ашиг 1.5 тэрбум ам.долларт хүрч 70 хувиар буурчээ. Улмаар төлбөрийн тэнцэл 1.9 тэрбум ам.долларын алдагдалд орж,

Зураг 7.15. Төлбөрийн тэнцэл (сая ам.доллар)

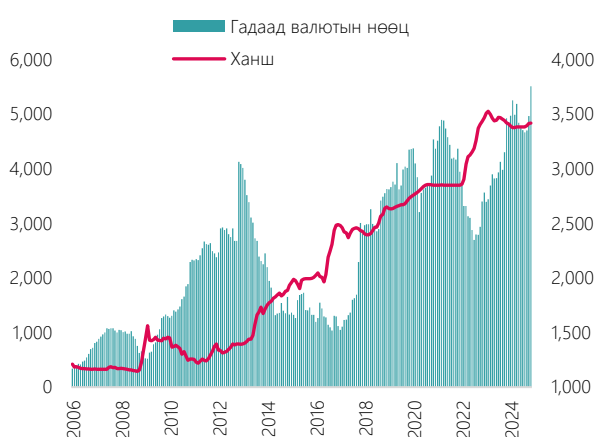
Эх сурвалж: Монгол банк

гадаад валютын албан нөөц 2.3 тэрбум ам.долларт хүрч оны эхнээс 45 хувиар буурсан. Төлбөрийн тэнцлийн алдагдал, гадаадын албан нөөцийн буурснаар төгрөгийн ам.доллартой харьцах ханш 19 хувиар суларч 1,659 төгрөгт хүрэв. Төлбөрийн тэнцлийн алдагдал 2014-2015 онд үргэлжилж гадаад валютын албан нөөц буурснаар импортын төлбөрийн 3 сарын хэрэгцээг хангахгүй хэмжээнд хүрсэн.

2016-2020 он

Экспортын орлого 2016-2020 онуудад тогтвортой өссөнөөр гадаад худалдааны тэнцэл таван жил дараалан ашигтай гарав. ОУВС-ийн хөтөлбөрт нэгдсэнээр 2017 оны сүүлийн

Зураг 7.16. Гадаад валютын албан нөөц, ам.долларын ханш (сая ам.доллар)

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

саруудад гадаад валютын албан нөөц 3.0 тэрбум ам.долларт хүрч импортын 5.9 сарын хэрэгцээг хангах түвшинд хүрэв. Уул уурхайн бүтээгдэхүүний экспорт өндөр байж гадаад худалдааны тэнцэл ашигтай байгаа хэдий ч үйлчилгээний гадаад худалдааны гадаад худалдаа алдагдалтай байснаар 2019 онд урсгал дансны алдагдал 2.2 тэрбум ам.долларт хүрэв.

Гадаад худалдааны тэнцэл 2020 онд 2.3 тэрбум ам.долларт хүрч 53 хувиар өсөж, үйлчилгээний гадаад худалдааны тэнцлийн алдагдал 27 хувиар буурснаар урсгал алдагдал ч урсгал данс алдагдал 0.6 тэрбум ам.долларт байв.

Шигтгээ 4. Монгол Улсыг 2026-2030 онд хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл

Улсын Их Хурлын чуулганы 2025 оны 11 дүгээр сарын 28-ны өдрийн нэгдсэн хуралдаанаар “Монгол Улсыг 2026-2030 онд хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл батлах тухай” Улсын Их Хурлын тогтоолын төслийг хэлэлцэн баталсан.

Уг төлөвлөлтийн баримт бичгийг урт болон дунд хугацааны бодлогын баримт бичгүүдтэй уялдуулан судалгаа, шинжилгээнд тулгуурлан, зорилго, зорилт нь хэмжигдэхүйц, шалгуур үзүүлэлт нь зорилгодоо нийцсэн, төлөвлөлт нь үр дүнд чиглэсэн байдлаар бүх талын оролцоог хангаж, нийт 40 төсвийн ерөнхийлөн захирагчтай хамтран боловсруулсан.

“Монгол Улсыг 2026-2030 онд хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл”-ийн төсөл нь “Шинэ итгэл-Эрс шинэчлэл”-д зорин “Хүний хөгжил”, “Нийгмийн хөгжил, үндэсний нэгдмэл үнэт зүйл”, “Эдийн засаг, дэд бүтцийн хөгжил”, “Байгаль орчин, ногоон эдийн засаг”, “Төрийн бүтээмж, засаглал”, “Бүсийн хөгжил”, “Үндэсний өрсөлдөх чадвар”, “Шинжлэх ухаан, технологи, хиймэл оюун” гэсэн бодлогын 8 чиглэлээс бүрдэх бөгөөд энэ хүрээнд Үндэсний, Салбарын, Төсвийн ерөнхийлөн захирагчийн, Хөтөлбөрийн гэсэн 4 түвшний үр дүнг, тэдгээрийг хэмжих шалгуур үзүүлэлтийн хамт тодорхойлсон. Дээрх үр дүнг хэмжих шалгуур үзүүлэлтийг Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Тогтвортой хөгжлийн зорилгын шалгуур үзүүлэлтүүдтэй уялдуулж тодорхойлсон нь олон улсад хүлээсэн манай улсын үүрэг амлалтыг биелүүлэх, нөгөө талаас уг баримт бичгийн боловсруулалтын чанарыг сайжруулахад чухал алхам юм.

Дээрх бодлогын 8 чиглэлийн хүрээнд үндэсний 10 үр дүнг дараах байдлаар тодорхойлж тусгалаа. Үүнд:

1. Боловсролын чанар болон хүртээмжийн ялгааг арилгаж, эрүүл мэндийн тогтолцооны гүйцэтгэлийн хүрээг тогтоож, хүн-төвтэй, хүртээмжтэй, чанартай, санхүүгийн эрсдэлгүй тусламж, үйлчилгээг иргэн бүрд тэгш хүргэж, дундаж наслалтыг 2 насаар нэмэгдүүлж, хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлттэй нийцсэн хүний нөөцийг бэлтгэн, хүний хөгжлийн үзүүлэлт 0.756 байгааг 0.85 оноонд хүргэх;
2. Хөдөлмөрийн харилцаа, цалин хөлс, нийгмийн даатгалын уялдаа холбоог сайжруулж, зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх замаар дундаж давхаргын эзлэх хувь тооцохгүй байгааг тооцож, 2030 онд 20 хувиар нэмэгдүүлэх;
3. Иргэдийн оролцоо, соён гэгээрэл, хамтын хариуцлагыг нэмэгдүүлж, тэгш боломжийг ханган, эх хэл, түүх, өв соёлоо дээдэлсэн үндэсний соёлын дархлааг бэхжүүлэн, эв нэгдэл, эх оронч үзлийг бататган, үндэсний нэгдмэл үнэт зүйлсийн үзүүлэлт 2021 онд 49 хувь байгааг 55 хувьд хүргэх;
4. Эрүүл, аюулгүй амьдрах орчин, хүртээмжтэй орон сууц, чанартай нийгмийн хамгааллын үйлчилгээгээр амьдралын чанарыг дээшлүүлж, гэр бүлийн эрүүл тогтвортой байдлыг дэмжиж, хүний эрхийн баталгааг ханган, хүүхдийн хөгжил хамгааллыг шинэ шатанд гаргаж, нийгмийн сайн сайхан байдлын үзүүлэлтийг тооцохгүй байгааг тооцож, 20 хувиар өсгөж;
5. Боловсруулах салбарын боловсруулалтын түвшнийг дээшлүүлж, бүтээмж, төрөлжилтийг нэмэгдүүлснээр эдийн засгийн тогтвортой өсөлт 5.1 хувьтай байгааг 6 хувиас дээш түвшинд тогтвортой хадгалах;
6. Анхдагч экосистемийн тэнцвэрийг хангаж, уур амьсгалын өөрчлөлтийг сааруулж, байгалийн нөөц баялгийн нөхөн сэргээлт, зохистой ашиглалтыг дэмжин, байгаль орчинд ээлтэй дэвшилтэт технологи нэвтрүүлж, үйлдвэрлэл, хэрэглээнээс үүсэх бохирдол, хаягдлыг бууруулж, орчны чанар стандартыг сайжруулж байгаль орчны гүйцэтгэлийн үзүүлэлт 37.2 байгааг 59.0 оноонд хүргэх;
7. Авлигыг бууруулж, иргэдийн шүүхэд итгэх итгэл, шударга ёсны тогтолцоог бэхжүүлж, ил тод байдал, хариуцлагыг нэмэгдүүлж, батлан хамгаалах, үндэсний сөрөн тэсвэрлэх чадавхыг сайжруулж, “Цахимаар түрүүнд” зарчмыг хэрэгжүүлж, иргэн төвтэй үйлчилгээг бүрдүүлж, зөв засаглалын үзүүлэлтээр 114 дүгээр байрт байгааг 90 дүгээр байрт хүргэх;
8. Бүс, орон нутгийн хөгжлийн ялгааг багасгаж, эдийн засгийн хувьд төрөлжүүлж, хүн амын шилжилт хөдөлгөөнийг тэнцвэржүүлэх замаар орон нутгийн хөгжлийн үзүүлэлт 0.506 байгааг 0.604 болгож нэмэгдүүлэх;
9. Бизнес эрхлэх орчныг сайжруулж, зах зээл дэх төрийн оролцоог багасгах, шударга өрсөлдөөнийг дэмжих, бизнес эрхлэгч, хөрөнгө оруулагчийн эрх ашгийг хамгаалах, татварын болон гаалийн шинэчлэлийг гүнзгийрүүлж, Монгол Улсын өрсөлдөх чадварын үзүүлэлтээр 61 дүгээр байрт байгааг 50 дугаар байрт хүргэх;
10. Монгол Улсын хөгжилд оруулах шинжлэх ухаан, технологи, инновацын хувь нэмрийг дээшлүүлж, төр, хувийн хэвшил, судалгааны байгууллагын хамтын ажиллагааг өргөжүүлж, судалгааны үр дүнд, оюуны өмч, шинэ технологийг үйлдвэрлэл, үйлчилгээнд нэвтрүүлэх боломжийг нээж, Дэлхийн мэдлэгийн индекс 47.6 байгааг 52.4 оноонд хүргэхээр төлөвлөсөн.